

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**OGORČENOST I NJENA ULOGA U SPREMNOSTI NA OPROST NA UZORCIMA
HRVATSKIH BRANITELJA**

Diplomski rad

Ozana Olujić

Mentorica: Prof. dr. sc. Dinka Čorkalo Biruški

Zagreb, 2018.

SADRŽAJ

UVOD.....	3
Ogorčenost.....	4
Međugrupne emocije	9
Međugrupni oprost.....	11
CILJ ISTRAŽIVANJA	13
PROBLEMI.....	13
HIPOTEZE.....	14
METODOLOGIJA	14
Sudionici	14
Postupak.....	16
Mjerni instrumenti	17
REZULTATI.....	19
Razlike u razini kontekstualne ogorčenosti	20
Povezanost kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost.....	22
Model posredovane veze kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost: predikcija sklonosti oprost.....	23
RASPRAVA.....	27
ZAKLJUČAK	32
LITERATURA.....	33
PRILOZI.....	38

Ogorčenost i njena uloga u spremnosti na opraštanje na uzorcima hrvatskih branitelja

Ozana Olujić

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati razinu ogorčenosti hrvatskim poslijeratnim kontekstom na uzorcima hrvatskih branitelja te utvrditi postojanje razlika s obzirom na točku mjerenja. Također, željeli smo provjeriti povezanost kontekstualne ogorčenosti i sklonosti opraštanju te ulogu međugrupnih emocija kao potencijalnih medijatora tog odnosa. U istraživanju su sudjelovala ukupno 264 hrvatska branitelja u 3 nezavisna uzorka, koji su anketirani 2015. (n = 65), 2016. (n = 112) i 2017. godine (n = 87). Rezultati su pokazali da je razina kontekstualne ogorčenosti najniža u uzorku branitelja iz 2016. godine, dok su branitelji iz 2015. i 2017. g. izvještavali o jednakim razinama ogorčenosti. Kontekstualna ogorčenost je u značajnoj negativnoj korelaciji sa sklonosti opraštanju, odnosno sudionici koji izvještavaju o većoj razini ogorčenosti manje su skloni oprostiti sukobljenoj strani. Modelom predikcije oprosta u koji su, osim ogorčenosti, uključene i međugrupne emocije uz kontrolu sociodemografskih varijabli, objašnjeno je 61% varijance oprosta. Paralelnim medijacijskim modelom testirane su posredujuće uloge međugrupnih emocija, a rezultati su potvrdili hipotezu da će i pozitivne i negativne međugrupne emocije biti djelomični medijatori povezanosti kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprostu.

Ključne riječi: ogorčenost, međugrupne emocije, oprost, ratni sukob, hrvatski branitelji

Embitterment and its role in readiness to forgive in samples of Croatian war veterans

Ozana Olujić

The aim of this study was to examine the level of embitterment as a result of post-war social processes in samples of Croatian war veterans and to determine whether the levels of embitterment differ in three time points. Furthermore, we aimed to examine the correlation between embitterment and readiness to forgive with respect to the role of intergroup emotions as potential mediators of that relationship. A total of 264 Croatian war veterans participated in the study in 3 independent samples who were surveyed in 2015 (n = 65), 2016 (n = 112) and 2017 (n = 87). The results have shown that the level of embitterment was the lowest in the 2016 sample of veterans, while samples in 2015 and 2017 reported equal levels of embitterment. Embitterment was significantly negatively correlated with the readiness to forgive, that is participants who reported higher levels of embitterment were less likely to forgive the outgroup. The model of prediction of forgiveness which included embitterment and intergroup emotions while controlling for sociodemographic variables, explained 61% of variance of forgiveness. The parallel mediation model tested the mediating role of intergroup emotions and the results confirmed the hypothesis that both positive and negative intergroup emotions would be partial mediators of the relationship between embitterment and readiness to forgive.

Key words: embitterment, intergroup emotions, forgiveness, war, Croatian war veterans

UVOD

Ratni sukob uvijek ostavlja za sobom duboke i dugotrajne posljedice kako na vojno osoblje tako i na civile izravno ili neizravno uključene u sukob. Bolna sjećanja na proživljene traume ne slabe samim protokom vremena, a teret narušene socijalne zajednice nose i generacije poslije. Ratno razdoblje karakterizirano je, ne samo materijalnim razaranjima i gubitcima, nego i psihološkim i zdravstvenim patnjama stanovništva (Bilešić i Vuletić, 2010). Neposredne posljedice rata, poput smrtnosti ili ranjavanja, lakše je identificirati i sanirati. Neizravne, dugoročne posljedice rata, kao što su kronični stres i smanjena sposobnost suočavanja sa stresom, sužavanje socijalnog kruga, osjećaj nepravde, psihosomatska oboljenja, itd., češće prolaze nezapaženo, stoga se njihova učestalost i intenzitet podcjenjuju (Parker, Barnett, Everly i Links, 2006). Osim toga, ratom pogođeno društvo trpi ekonomske, socijalne i političke posljedice te društvene podjele. U takvom društvu, pitanje oprosta i međugrupnog pomirenja može se činiti kao utopijski ideal. Domovinski rat u Hrvatskoj tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća ostavio je teške posljedice na cjelokupno društvo, a naročito na aktivne sudionike ratnih zbivanja, hrvatske branitelje. Nakon proživljavanja ratnog iskustva, branitelji su se morali suočiti s izazovima i poteškoćama povratka u civilno društvo. Iskustvo rata, spor ekonomski rast i društvena obnova, promjenjiva društvena klima prema sudionicima rata i ostali složeni problemi poslijeratnog društva utjecali su na psihosocijalnu prilagodbu branitelja u civilno društvo. Međutim, unatoč svim negativnim posljedicama ratne traume na pojedinca, ratno iskustvo dugoročno može imati i izniman psihosocijalni potencijal za rast i razvoj osobe, odnosno posttraumatski rast (Tedeschi i Calhoun, 2004). U idealnim uvjetima, ratni veterani uživali bi podršku državnih institucija i društva općenito, koja bi facilitirala posttraumatski rast i pomogla u nošenju s ratnim iskustvom, a u ratom narušenoj zajednici poticala društveno pomirenje i oprost. Stoga ćemo se u ovom istraživanju fokusirati na faktor za koji pretpostavljamo da ima važan utjecaj na rekonstrukciju zajednice narušene ratom – percepciju odnosa društva i vlasti prema ratnoj prošlosti i svojim ratnim veteranima. Glavna svrha ovog istraživanja je ispitati postojanje ogorčenosti hrvatskim poslijeratnim kontekstom kod hrvatskih branitelja te njenu vezu sa spremnosti na oprost s grupom s kojom je postojao sukob, odnosno pripadnicima srpskog naroda.

Ogorčenost

Ne bismo pogriješili kad bismo rekli da vjerojatno nema osobe na svijetu koja se barem jednom u životu nije osjetila ogorčenom. Ogorčenost je složena negativna emocija, poput depresije ili anksioznosti (Rotter, 2009), no dugo vremena nije joj se posvećivalo pažnje u istraživačkom smislu. Većina recentnih istraživanja o ogorčenosti slažu se da se radi o univerzalnoj reakciji na negativne životne događaje koji su narušili osnovna životna uvjerenja (Linden, 2003; Linden i Maercker, 2012; Znoj, Abegglen, Buchkremer i Linden, 2016). Iako se tek nedavno počelo više govoriti o konstrukt u psihologiji, Alexander je još 1966. opisao ogorčenost kao zasebni emocionalni entitet (Znoj i sur., 2016). Prema Alexanderu (1966, prema Rotter, 2009) ogorčenost se javlja kao specifična emocionalna reakcija na percipiranu nepravdu, degradaciju i omalovažavanje. Veći pomak u istraživanju ogorčenosti učinio je Linden koji je opisao neke sustavne sličnosti kod svojih klijenata, većinom Nijemaca iz bivše komunističke Njemačke, koji su pokazivali znakove traumatizacije i depresije vezane uz isti kritični događaj – ujedinjenje Njemačke i tranziciju iz komunističkog u kapitalistički sustav (Linden, 2003). Linden (2011), opisuje ogorčenost kao kompleksnu emociju koja uključuje osjećaje razočaranja, nepravde i bespomoćnosti s istovremenom željom za osvetom i agresijom prema sebi ili okolini. Kod ogorčenih pojedinaca javljaju se osjećaji poput očaja, mržnje, tjeskobe i prijezira, kognicije poput paranoidnih ideacija i percipirane nepravde te ponašanja poput socijalnog povlačenja, opsesije pravnim odlukama ili ideologiziranjem (Linden, 2003). Ogorčene osobe ruminiraju o negativnom događaju iznova i iznova, što podsjeća na intruzivne misli i sjećanja karakteristična za posttraumatski stresni poremećaj (PTSP). Na tragu toga, Linden (2003; Linden, Baumann, Lieberei i Rotter, 2009) je definirao posttraumatski poremećaj ogorčenosti (PTED – Posttraumatic Embitterment Disorder) kao vrstu poremećaja prilagodbe koji predstavlja ekstremno i produženo stanje reaktivne ogorčenosti. Za razliku od Lindenovog kategorijalnog pristupa, Znoj (2011) u svom dimenzionalnom pristupu opisuje ogorčenost kao jednu od moguće četiri reakcije (agresija, ogorčenost, depresija i osobni rast) na stresne, negativne događaje u životu. Dvije osi, lokus kontrole i pesimizam (beznađe)/optimizam (nada za promjenom) tvore 4 kvadranta, a ogorčenost se javlja kada je percipirani lokus kontrole vanjski, a osoba se osjeća pesimistično i bespomoćno u pogledu svoje budućnosti. Naknadno je sa suradnicima razvio mjeru ogorčenosti znanu kao BEI (Bern Embitterment Inventory) koja je našla primjenu u zdravstvenoj i socijalnoj psihologiji.

Iako spomenuti istraživači opisuju ogorčenost u kliničkom kontekstu, ogorčenost se, kao i anksioznost, može javiti u svakodnevnom životu pojedinca, a da nije klinički relevantna. Ova kompleksna emocija uključuje osjećaje (npr. mržnju, bespomoćnost, želju za osvetom), kognicije (npr. mišljenje da se nikome ne može vjerovati) i ponašajne tendencije (npr. socijalno povlačenje) (Rotter, 2009). Ogorčene osobe često se žale na izostanak pravde koje, ili nema dovoljno, ili je nedostižna (Čorkalo Biruški, Ajduković, Löw i Bakić, 2016). Kod takvih je osoba temeljna shema vjerovanja u pravedan svijet poljuljana i javlja se nesvjesni poriv da se ovo uvjerenje čuva kad je ugroženo. Stoga se često javlja želja za osvetom, a kako osveta ponekad nije moguća ili izvediva, ona se može okrenuti i u samodestruktivno ponašanje te se socijalizacijom prenositi na druge, ovisno o okolini. Ogorčenost možemo opisati kao emociju „posljednjeg utočišta“ koja nastaje kao odgovor na nezasluženu sudbinu koja ne može biti ispravljena (Rotter, 2009). Ponovno proživljavanje kritičnog događaja može katkada djelovati i nagrađujuće (Linden, 2003), što izaziva svojevrsnu ovisnost o sjećanjima na taj događaj (Rotter, 2009). Iz tog razloga ogorčene osobe mogu često uvjeravati okolinu u opravdanost svojih motiva, braneći svoje pravo na ljutnju i zahtijevajući naknadu za pretrpljenu nepravdu.

Kao izvore ogorčenosti, neka istraživanja navode socijalnu nepravdu (Pirhacova, 1997), dugotrajnu nezaposlenost (Zemperl i Frese, 1997, prema Rotter, 2009) i proživljenu traumu (Baures, 1996). Rotter (2009) navodi još i konflikt na radnom mjestu, smrt bliske osobe, razvod i ozbiljnu bolest kao potencijalne okidače za PTED. Svima im je zajedničko da postoji konkretan vanjski događaj koji je potaknuo reakciju ogorčenosti, a koji ogorčene osobe lako prepoznaju i atribuiraju mu uzrok svog stanja. Prema kognitivnim teorijama, ono što je zajedničko i karakteristično takvim životnim događajima je narušavanje temeljnih uvjerenja i vrijednosti (Beck i sur., 1979).

Jednostavan, životni primjer takvog događaja je npr. žena koja je godine svog života radila za tvrtku od njenog samog početka, kada je bilo zaista teško, i koja je žrtvovala obitelj, djecu, ulagala svoje slobodno vrijeme i dodatan trud u tvrtku kako bi ona postala uspješna – a naposljetku, nova uprava odluči joj uručiti otkaz. U tom trenutku njen osobni sustav vjerovanja je narušen, a postavljaju se pitanja i je li potratila te godine i bi li bilo bolje da je sve to vrijeme i trud uložila u nešto drugo. Upravo te osobne životne vrijednosti i uvjerenja, koje su velikim dijelom zaslužne za uspjeh pojedinca u nekom području, tako mogu postati i faktor ranjivosti kad se takva uvjerenja naruše. Rizik za pojavu ogorčenosti povećava se u vremenima krupnih

društvenih promjena, što može biti objašnjenje zašto je sindrom ogorčenih reakcija najprije i primijećen u ljudi koji su se teško suočavali s promjenama koje je nosilo ujedinjene Njemačke (Linden 2003).

Lako je povući paralelu s našim poslijeratnim kontekstom – osim agresije na Hrvatsku i promjene političkog sustava, nakon kratkog početnog optimizma i nade u bolje sutra, uslijedili su složeni i teški poslijeratni procesi. Kratko razdoblje „medenog mjeseca“, u kojem se slavilo junaštvo, zajedništvo i nacionalni osjećaji, branitelje je ispunjavalo samopoštovanjem, zadovoljstvom i svrhovitošću ratnih žrtava (Jašarević i Leutar, 2008). S vremenom se društvo vratilo svakodnevnom stvarima u poslijeratnom vremenu obilježenom sporom društvenom obnovom, recesijom i osiromašenjem velikog broja ljudi. Nije postojao sustavan pristup koji bi na sveobuhvatan način rješavao pitanja braniteljsko-stradalničke populacije, stoga su neka od tih pitanja itekako aktualna, te i dalje, možda i više nego ranije, izazivaju snažne reakcije kod dijela hrvatskih građana, napose branitelja. U skladu s tim, jedno istraživanje o kvaliteti života branitelja navodi kako su branitelji najviše zadovoljni odnosima s bližnjima, a najmanje vlastima i upravljanjem državom (Šućurović, Mikleušić i Knežević, 2017). Izrazito nezadovoljstvo upravljanjem i vođenjem države može biti i posljedica visokih i specifičnih očekivanja branitelja u tom pogledu. Istraživanje pokazuje kako branitelji nisu zadovoljni stanjem u državi te da problemi poput tromе administracije, korupcijskih afera i sl., kod njih izazivaju osjećaje ljutnje, ogorčenosti i nezadovoljstva (Šućurović, Mikleušić i Knežević, 2017). Istraživanje o samopercepciji društvenog položaja invalida Domovinskog rata, gdje se između ostalog, pitalo i kako oni procjenjuju odnos društva prema njima, pokazalo je da postoji 5 glavnih kategorija u kojima opisuju svoj položaj i status u društvu. Kao glavne probleme navode stigmatiziranje, medijsko stereotipiziranje, nezadovoljstvo sustavom braniteljske skrbi, nezadovoljavajuće zakonodavno i političko stanje, nezadovoljavajući društveni položaj te potrebu za društvenom participacijom (Jašarević i Leutar, 2008).

Poslijeratni politički tretman uvelike utječe na psihološku dobrobit ratnih veterana. Tako su istraživanja ratnih veterana u Americi pokazala da su veterani II. svjetskog rata percipirali svoje ratno iskustvo jako pozitivnim i pokazivali znakove puno bolje prilagodbe civilnom društvu nego veterani Vijetnamskog rata. Razlog tome, pretpostavljaju, leži u iskustvu „dobrodošlice“ prilikom povratka, u kojoj najveću ulogu igraju vlastita obitelj i zajednica, ali i šira socijalna i ekonomska klima (Spiro, Settersten i Aldwin, 2016). Naime, dok je Vijetnamski

rat bio percipiran negativnim i nepotrebnim, II. svjetski rat je bio „popularan i dobar rat“, a veterani tog rata su uživali ugled u društvu i razne povlastice. Primjerice, američka vlada je već 1944. godine donijela zakonsku regulativu znanu kao G.I. Bill kojim je veteranima II. svjetskog rata osigurala razne povlastice, uključujući treninge, edukacije, poticanje školovanja i pomoć pri zapošljavanju. Kad je riječ o hrvatskom kontekstu, čini se kako se još kao društvo nismo dogovorili kako ćemo percipirati rat koji se dogodio prije više od 20 godina, točnije, njegove sudionike. Iako se generalno opravdanost Domovinskog rata ne osporava, oko nekih događaja, pa i sudionika, postoje polemike i podijeljena mišljenja koja su promjenjivog karaktera. Tako se i slika hrvatskih branitelja mijenjala kroz godine – prvotno su imali herojski status te im se iskazivala zahvalnost, zatim su percipirani kao žrtve društva koje se nije pobrinulo za njih, a posljednjih godina, se propituje opravdanost njihova odlaska u rat te se na njih gleda kao na neželjeni podsjetnik na rat i smetnju u okretanju prema boljoj budućnosti (Vukušić i sur., 2003). Negativni stavovi javnosti pojava su s kojom se branitelji nerijetko susreću tako što se preispituju njihovi motivi odlaska u rat i omalovažava njihova uloga koju su imali u obrani države, a stereotipizira ih se kao skupinu koja isključivu važnost stavlja na materijalna prava (Jašarević i Leutar, 2008). U kombinaciji s teškim ekonomskim prilikama i nemogućnošću privređivanja, kod značajnog broja branitelja razvio se snažan doživljaj nepravde, percepcija da njihova žrtva nije vrijedila ili da joj se ne pridaje dovoljno važnosti. Povećava se mogućnost pojave sekundarne viktimizacije, koja se javlja u slučajevima izostanka socijalne potpore i razumijevanja, odnosno neshvaćanja, nevjerovanja i nepriznavanja žrtvinih patnji od strane uže i šire socijalne zajednice (Symonds, 1980, prema Komar i Vukušić, 2004). Dolazi do samopercepcije „dobitnika u ratu, gubitnika u miru“, stalnog vraćanja na gubitke i žrtve te kolektivnog ruminiranja o uspjesima prošlosti i neuspjesima sadašnjice (Čorkalo Biruški i sur., 2016). Treba napomenuti da ovakvi obrasci ponašanja i reagiranja nisu nikakva hrvatska specifičnost. Tako su primjerice preživjeli iz Holokausta u izraelskom društvu bili suočeni s odbijanjem i okrivljavanjem za vlastite patnje (Solomon, 1995), a i ranije spomenuti američki veterani Vijetnamskog rata prolazili su kroz bolno propitkivanje vlastite uloge u ratu koji je bio osuđen od američke javnosti još za njegovog trajanja (MacPherson, 1984).

Međutim, ne prolaze samo ratni veterani teškoće poslijeratnog, odnosno postkonfliktnog, razdoblja. Istraživanje Cairnsa i Hewstonea (2011) upozorava na povezanost kolektivnih sjećanja i ogorčenosti, navodeći da oko polovice stanovništva Sjeverne Irske osjeća ogorčenost. Primjećuju

se slični društveni obrasci u kontekstima suočenima sa značajnim promjenama, sukobima ili drugim velikim izazovima koji zahtijevaju veću individualnu i društvenu prilagodbu. Individualne, društvene i socijalne posljedice takvih događaja možemo sagledati iz perspektive bioekološkog modela. Bronfenbrennerova teorija ekoloških sustava (1979), koja je kasnije revidirana u bioekološki model (Bronfenbrenner i Ceci, 1994) primarno je nastala kao teorija dječjeg razvoja, međutim može se proširiti i na druga područja čovjekovog života, posebice na suočavanje s kolektivnom traumom (Hofman i Kruzcek, 2011). Bronfenbrenner zamišlja okolinu kao niz povezanih sustava i struktura u kojima se odvija čovjekov svakodnevni život, a imaju značajan utjecaj na razvoj pojedinca (Bronfenbrenner i Morris, 2006). U okolini, te strukture sadržane su u različitim sustavima koji su u međusobnom interaktivnom utjecaju, a u središtu je pojedinac sa svojim biopsihosocijalnim karakteristikama. Teorija govori o 4 glavna sustava, i to: (1) mikrosustav, koji je najbliži pojedincu i njega čine obitelj, posao, susjedstvo i sl., zatim (2) mezosustav, kojeg čine odnosi između elemenata mikrosustava, (3) egzosustav uključuje i proširenu obitelj, zajednicu, medije te (4) makrosustav, posljednji i najdalji pojedincu, koji čine sustavi vjerovanja, tradicije, stavova i kulture u društvu te politički i gospodarski sustav. Naknadno je dodan i kronosustav koji predstavlja dinamičnu i promjenjivu prirodu pojedinčeve okoline (Bronfenbrenner, 1994). Zanimljiv pregled literature o bioekološkom pristupu masovnim katastrofama pružile su Hofmannova i Kruzcek (2011) s ciljem da istraže biopsihosocijalne efekte prirodnih katastrofa, rata i terorizma na svim razinama ekosustava. Važni faktori u makrosustavu, kao što su nepovjerenje u vlast i njenu sposobnost rješavanja problema, mogu imati negativan utjecaj na nošenje s traumom. Također, i medijsko izvještavanje, koje svrstavamo u egzosustav pojedinca, predstavlja važnu moderatorsku varijablu u reakciji na traumatski događaj. Kao važan zaštitni čimbenik, u istraživanju hrvatskih ratnih vojnih invalida, Jašarević i Leutar (2008) navode pozitivan tretman i poštovanje u širem društvu, prvenstveno u državnim institucijama. Makrosustav i egzosustav su veliki sustavi koje je teško obuhvatiti istraživanjima, stoga se nerijetko zanemaruju u posttraumatskim intervencijama.

Dakle, osim izvornog traumatskog ili stresnog događaja koji može potaknuti reakcije ogorčenosti kod pojedinca, kao moguće izvore ogorčenosti potrebno je sagledati i širi kontekst nakon događaja. Nepovoljne društvene okolnosti i povezani socijalni procesi mogu ublažiti ili pojačati negativne efekte koji proizlaze iz takvog događaja. U poslijeratnom kontekstu, to mogu biti ozbiljne prepreke društvenom oporavku, gdje umjesto ostvarenja cilja socijalnog pomirenja

može doći do razvoja ogorčenog društva, a ogorčenost djelovati kao inhibitor međugrupnog oprosta.

Međugrupne emocije

Još je davno Darwin, koji tvrdi da su emocije korisne organizmu za pripremu za adaptivno ponašanje i regulaciju interakcije kod socijalnih vrsta (Scherer, 2003, str.130), prepoznao značajnu ulogu emocija u regulaciji (među)ljudskog ponašanja. Iako različite teorije različito naglašavaju pojedine aspekte emocionalnog odgovora, Reeve (2005) je ponudio općeprihvaćenu, obuhvatnu definiciju emocija kao složenih reakcija koje podrazumijevaju niz osjećajnih, tjelesnih, kognitivnih i bihevioralnih promjena koje nam pomažu u prilagođavanju prilikama i izazovima s kojima se suočavamo tijekom važnih životnih događaja. U službi socijalnog povezivanja i interakcijske strategije, emocije možemo promatrati i kao socijalno signalni sustav – emocionalna ekspresija ne samo da omogućuje drugima da zaključe o reakciji pojedinca na određeni događaj ili akciju, već također signalizira i određenu namjeru djelovanja (Scherer, 2003, str.130). Emocije nisu ograničene samo na intra- i interindividualne procese, nego se mogu javiti i na razini grupe, kada govorimo o međugrupnim emocijama. Međugrupne emocije nastaju kao rezultat grupne identifikacije i kategorizacije, i kao takve, mogu se kvalitativno i kvantitativno razlikovati od emocija koje se javljaju na individualnoj razini (Mackie i Smith, 2017). Grupna kategorizacija javit će se kad postoje znakovi u okolini koji će potaknuti proces samokategorizacije (Turner i sur., 1987). Stoga, emocije koje se javljaju u takvim situacijama, kada je salijentan grupni identitet, nazivamo međugrupnim emocijama. Iako smo svi članovi nekih grupa, neke grupe su važnije i emocionalno značajnije od ostalih. Što je neka grupa centralnija i važnija za pojedinca, to se on u većoj mjeri identificira s njom i skloniji je razmišljati o sebi kroz prizmu pripadnosti toj grupi.

Dva su puta kojim proces samokategorizacije dovodi do iskustva međugrupnih emocija (Mackie, Smith i Ray, 2008). Prvi proces, onaj *međugrupne procjene*, počiva na činjenici da pripadnici različitih grupa objektivno iste stvari vide na bitno drugačije načine (Mackie i sur., 2008, prema Tomić, 2014). Pripadnici grupa procjenjuju okolinu imajući u vidu povoljnost pojedinog ishoda za grupu, bez obzira na posljedice za pojedinca. Drugi put nastanka međugrupnih emocija je putem *emocionalnog samostereotipiziranja* kada emocije nastaju kao

direktna posljedica pripadnosti neke grupe. U kojoj će mjeri pripadnik grupe doživjeti emocije kao ishod ova dva procesa ovisi o njegovom stupnju identifikacije s grupom.

Kod istraživanja međugrupnih emocija, dobro su provjerena i dokazana tri fenomena (Mackie i Smith, 2017). Prvo, socijalna kategorizacija mijenja emocionalno iskustvo. Primjerice, kada su upitani o emocijama koje doživljavaju kao individue, pojedinci izvještavaju različite emocije od onih koje izvještavaju kao pripadnici neke grupe. Drugo, međugrupne emocije rezultat su već spomenutih međugrupnih procesa. Stoga, pripadnost različitim grupama može dovesti do različitih emocija kod istih pojedinaca, ovisno iz koje grupe se događaj trenutno procjenjuje. Treće, nastanak i intenzitet emocija ovisi o pojedinčevom stupnju identifikacije s grupom. Što je osoba više identificirana s grupom, intenzivnije će doživljavati emocije koje proizlaze iz pripadnosti toj grupi.

Bar-Tal (2000) razrađuje i pojam kolektivnih emocija koje definira kao međugrupne emocije koje istovremeno osjeća i dijeli veliki broj ljudi u određenom društvu. To se naročito može primijetiti kod međugrupnih sukoba, kada se javlja niz snažnih, uglavnom negativnih emocija, poput mržnje, straha i ljutnje (Bar-Tal, 2013). Međugrupne emocije su snažni motivatori ponašanja i mogu značajno utjecati na početak, razvoj i kraj međugrupnog sukoba te na procese opraštanja i pomirenja (Halperin i sur., 2011, prema Čorkalo Biruški i sur., 2015). Za potonje ključan je razvoj pozitivnih emocija, kao što su povjerenje i empatija (Halperin i sur., 2011; Hewstone i sur.), dok primjerice emocija ljutnje smanjuje sklonost oprostima (Tam i sur., 2007).

U kontekstu ovog istraživanja, zanimljivo je spomenuti i konstrukt emocionalne klime koji uvodi De Rivera (1992), opisujući ga više kao emocionalnu karakteristiku društva nego kao skup emocionalnih doživljaja pojedinaca nekog društva. Emocionalna klima nastaje kao odgovor na postojeće društvenopolitičke uvjete i odražava identitet i ujedinjenost društva. U stvaranju takvih kolektivnih emocija ključnu ulogu ima kontekst, posebice *tranzicijski kontekst*, koji nastaje kao posljedica velikih društvenih događaja i promjena kao što je rat, revolucija, različiti opresivni politički režimi i sl., a čiji se efekt primjećuje još godinama nakon događaja (Bar-Tal, Halperin i de Rivera, 2007). U takvom kontekstu, osim socioekonomskih uvjeta, pripadnici nekog kolektiva internaliziraju i psihološke čimbenike određenog konteksta, koji, ovisno kako se kontekst procjenjuje, uvjetuju ponašanje i emocije koji će se javiti kao posljedica znakova i signala u okolini. Negativna emocionalna klima tako proizlazi iz negativnog konteksta,

rezultirajući skupom uvjerenja kojim dominiraju nesigurnost, prijetnja i stres i emocije ljutnje, mržnje, straha i sl. (Bar-Tal, Halperin i de Rivera, 2007). U Hrvatskoj je nakon rata, pa do danas, u javnim istupima hrvatskih branitelja jasno prepoznatljiv emocionalni ton ljutnje, zamjeranja, osjećaja tjeskobe i prijetnje. Stoga se kao dodatno važno pitanje u poslijeratnom kontekstu nameće i kako kao društvo možemo regulirati svoje emocije, odnosno ublažiti one negativne i usmjeriti se na pozitivne emocije koje potiču međugrupni oprost i pomirenje. Istraživanja pokazuju da se regulacija emocija događa i na međugrupnoj razini (Goldenberg, Halperin, van Zomeren i Gross, 2015). Važna samoregulatorna strategija na razini grupe je usmjeravanje na budućnost naspram usmjeravanja na prošlost koja mijenja trenutne emocije i motivira drugačija ponašanja. Također, potvrđena je i dominantna uloga političkih vođa u regulaciji intragrupnih emocija (Barsade i Knight, 2015).

Međugrupni oprost

Nakon ratnog sukoba, odnosi se između dvije sukobljene strane gotovo nikad ne oporavljaju samim protokom vremena. Štoviše, prijestupi počinjeni davno prije protiv vlastite grupe mogu pobuditi emocionalne odgovore sličnog ili jednakog intenziteta kao i oni počinjeni nedavno. Istraživači međuetničkih sukoba primijetili su da kada ljudi govore o povredama nanesenima vlastitoj grupi, ne prave razliku između onih počinjenih nedavno i onih nanesenih desetljećima ranije (Ignatieff, 1997). Nakon Domovinskog rata, osim ostalih gorućih problema koji su potresali novonastalu neovisnu demokratsku državu, jedno od temeljnih pitanja postaje i suživot Hrvata i Srba te rekonstrukcija ratom narušene zajednice. Zanimanje psihologa za koncept međugrupnog oprosta značajno je poraslo zadnjih godina. Iako se autori još nisu složili oko toga je li oprost ključan preduvjet pomirenja ili njegov ishod (npr. Hamber, 2007), njegova uloga u rekonstrukciji odnosa među sukobljenim grupama zasigurno je značajna.

Enright, Freedman i Rique (1998) među prvima su ponudili definiciju oprosta kao interpersonalnog procesa koji podrazumijeva otpuštanje osjećaja ljutnje, zamjeranja i ogorčenosti, koje je osoba s pravom osjećala prema nekome tko ju je neopravdano povrijedio. Oprost se podjednako ogleda na kognitivnoj, afektivnoj i ponašajnoj razini, pa tako žrtva koja je oprostila ne razmišlja o nanesenoj šteti, iako je se sjeća, ne ljuti se zbog nje niti žudi za osvetom i kažnjavanjem krivca (Exline i Baumeister, 2000). Jasno je stoga, da su sa stajališta psihološkog zdravlja pojedinca, ali i šireg društvenog interesa, oprost i pomirenje cilj kojem bi pojedinci i grupe trebali težiti. Međutim, međugrupni oprost ne možemo promatrati jednako kao

interpersonalni oprost, s isključivom razlikom da se on događa među grupama, jer se oni i kvalitativno razlikuju (Hamber, 2007; Hewstone i sur. 2004; Mullet i Neto, 2009). Oprost na međugrupnoj razini je složen i zahtjevan proces i teže je oprostiti grupi nego pojedincima (McLernon, Cairns, Lewis i Hewstone, 2003). Povrede, koje nanosi vanjska grupa članovima vlastite grupe, kumuliraju se pa opraštanje postaje teže. Nadalje, oprost otežava i doživljaj da se njegovim davanjem na neki način opravdavaju negativne stvari koje je druga grupa učinila (Cairns i Hewstone, 2011). Iako su mnoga istraživanja dobro dokumentirala pozitivne posljedice međugrupnog oprosta (za detaljan pregled vidi McCullough i sur., 2000), općeprihvaćena konceptualizacija oprosta još nedostaje. Različite konceptualizacije oprosta uključuju oslobađanje vanjske grupe od apsolutne krivnje (Noor, Brown i Prentice, 2008), smanjenje ili čak nestajanje negativnih osjećaja povezanih s članovima druge grupe (Wohl i Branscombe, 2005), ostavljanje povreda i zamjeranja u prošlosti i reduciranje motivacije za osvetom (Hewstone i sur., 2004). Neki istraživači favoriziraju precizniju definiciju oprosta koja podrazumijeva svjesnu odluku koja ovisi o različitim faktorima, i to o stupnju u kojem je grupa spremna i sposobna regulirati negativne emocije i kognicije prema drugoj grupi, stupnju u kojem vrednuje odnos s vanjskom grupom, procjeni rizika prilikom uspostavljanja ponovnog odnosa te uvjerenju da vanjska grupa može promijeniti svoja štetna ponašanja. Posljednje ujedno uključuje i kognitivnu sposobnost diferencijacije između članova grupe koji su odgovorni za počinjenje štete te njihovih sadašnjih potomaka (Noor, 2016). Jednostavniju, a opet obuhvatnu definiciju oprosta ponudio je Tomić (2014) opisujući ga kao društveni proces psihološkog zatvaranja sukoba, koji određuje prestanak neprijateljstva prema drugoj grupi, čime se omogućuje ponovna izgradnja funkcionalnih odnosa i socijalna rekonstrukcija pogođenih zajednica. U skladu s takvom definicijom, praštanje se veže za motivaciju poduzimanja akcija konstruktivnih za odnose. Noor i sur. (2015) tako ističu da je oprost ključan u zaustavljanju negativnog kruga nasilja i osvete, sprečavajući viktimizirane grupe da i sami postanu nasilnici. Prilikom proučavanja međugrupnog oprosta potrebno je uzeti u obzir i neke sociopolitičke, društvene i situacijske aspekte koji mogu potaknuti ili inhibirati proces međugrupnog opraštanja. Neka su istraživanja pokušala obuhvatiti neke odrednice sklonosti oprostima kod naroda koji su ranije bili na sukobljenim stranama (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2009; Čorkalo Biruški i sur., 2016; Čehajić, Brown i Castano, 2008; Tomić, 2014). Međutim, ono što je sigurno je da na ovom području i dalje postoji više pitanja negoli odgovora. Koliko je složeno konceptualizirati oprost

na međugrupnoj razini, utoliko ga je teže operacionalizirati i izmjeriti kolektivnu sklonost opraštanju drugoj grupi. Dva oprečna pristupa procjeni kolektiva, atomistički i holistički, polaze od različitih jedinica mjere kolektiva – dok se u atomističkom pristupu individualistička vjerovanja, vrijednosti i karakteristike članova grupe sumiraju u jednu jedinstvenu procjenu kolektiva (Triandis, 1989, prema Tomić, 2014), u holističkom pristupu kolektiv se promatra kao cjelina pokušavajući pritom obuhvatiti karakteristike društva, a ne sliku prosječnog pojedinog člana (Georgas i Berry, 1995). U ovom istraživanju, s obzirom na postavljene probleme, polazimo od atomističkog tj. individualističkog pristupa sklonosti oprostu u kojem su promatrane individue hrvatski branitelji iz Domovinskog rata, a suprotstavljena grupa pripadnici srpskog naroda.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja bio je istražiti razine kontekstualne ogorčenosti na uzorcima hrvatskih branitelja u tri vremenske točke. Osim toga, cilj je bio ispitati vezu kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprostu te provjeriti moguću medijacijsku ulogu međugrupnih emocija u tom odnosu, uz kontrolu sociodemografskih varijabli. S obzirom na cilj istraživanja formulirani su sljedeći problemi i hipoteze:

PROBLEMI

1. Ispitati razlike u razini kontekstualne ogorčenosti u tri prigodna uzorka branitelja prikupljena u tri različite vremenske točke.
2. Ispitati povezanost između kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprostu.
3. Ispitati mogućnost predikcije sklonosti opraštanju na temelju sociodemografskih varijabli, kontekstualne ogorčenosti i međugrupnih emocija. Pri tome se međugrupne emocije postuliraju kao medijatori veze ogorčenosti i opraštanja.

HIPOTEZE

1. S obzirom na novinu i specifičnost konstrukta kontekstualne ogorčenosti, prvi problem u ovom istraživanju je eksploratorne prirode.
2. Kontekstualna ogorčenost bit će negativno povezana sa sklonosti oprostu.
3. a) Međugrupne emocije i kontekstualna ogorčenost značajno će predviđati sklonost opraštanju kod hrvatskih branitelja.
b) I pozitivne i negativne međugrupne emocije djelovat će kao značajni djelomični medijatori povezanosti kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprostu.

METODOLOGIJA

Sudionici

U istraživanju su sudjelovala ukupno 264 hrvatska branitelja u 3 nezavisna uzorka koji su prikupljeni u tri vremenske točke – 2015., 2016. i 2017. godine. U Tablici 1 prikazana su sociodemografska obilježja sva tri uzorka. U cjelokupnom uzorku dominiraju muški sudionici (230 sudionika tj. 88%) i Hrvati (252 sudionika odnosno 96%), što je i očekivano s obzirom na populaciju branitelja. Većina branitelja je zaposlena (60%), trećina su umirovljenici, a 7% je nezaposlenih. Razmjerno najveći broj branitelja u uzorku ima završeno srednje obrazovanje (64%), 31% branitelja ima višu ili visoku stručnu spremu, a tek 2% ima nižu stručnu spremu. Raspon dobi u ukupnom uzorku bio je od 39 do 72 godine, s prosječnom dobi od 52 godine. Iako su spol te pripadnost drugim etničkim, odnosno manjinskim grupama, često relevantni faktori u ispitivanju međugrupnih odnosa, u ovom istraživanju smo odlučili uključiti u analizu sve sudionike bez obzira na njihov spol ili etničku pripadnost. Razlog tome je što su u fokusu ovog istraživanja hrvatski branitelji i što smo nastojali obuhvatiti sve braniteljske podskupine bez obzira koliko zastupljene one bile. Opravdanost toga dodatno pokazuje i podatak da smo provjerili razlike među ispitanicima na relevantnim varijablama te se pokazalo da nema razlika između muškaraca i žena na varijablama kontekstualne ogorčenosti ($t(243) = -0.67, p > .05$) i sklonosti oprostu ($t(244) = 0.014; p > .05$) te Hrvata i ostalih nacionalnosti na istim varijablama ($t(244) = 0.06, p > .05; t(245) = 0.78, p > .05$).

U općoj populaciji hrvatskih branitelja, prema podacima Ministarstva branitelja i Državnog zavoda za statistiku (Šućur, Babić i Ogresta, 2017) distribucija po spolu ukazuje na dominantan udio muške populacije (95%), a prema dobnoj strukturi najveći broj branitelja u dobi je između 40 i 54 godine (60.7%) i u prosjeku imaju 48,5 godina. Prema obrazovnoj strukturi najveći dio branitelja, njih 67.5%, ima završeno srednjoškolsko obrazovanje, 14.5% je više ili visoko obrazovanih, a 15.8% branitelja ima završenu osnovnu školu. Iako ovo istraživanje ne pretendira generalizaciji na cjelokupnu populaciju branitelja, usporedba s podacima Ministarstva pokazuje da je u našem uzorku nešto više žena, više visokoobrazovanih i manje nižeobrazovanih branitelja te da su branitelji u našem uzorku u prosjeku 3,5 godine stariji od opće populacije hrvatskih branitelja. U nastavku su prikazani sociodemografski podatci iz tri uzorka branitelja prikupljenih u tri vremenske točke.

Tablica 1
Sociodemografska obilježja poduzoraka branitelja iz tri vremenske točke

		Branitelji 2015 (%) (n=65)	Branitelji 2016 (%) (n=112)	Branitelji 2017 (%) (n=87)
Spol	M	88	91	83
	Ž	12	9	17
Nacionalnost	Hrvati	95	99	91
	Ostali	5	1	9
Radni status**	Zaposleni	43	73	51
	U mirovini	48	19	39
	Nezaposleni	8	7	10
Stupanj obrazovanja	NSS	3	0	5
	SSS	60	64	61
	VŠS	16	14	19
	VSS	21	22	15
Životni standard*	Znatno ispod prosjeka	6	4	9
	Ispod prosjeka	19	14	23
	Prosječan	54	71	61
	Iznad prosjeka	21	11	6
Političko opredjeljenje	Lijevo	12	19	7
	Centar	15	13	14
	Desno	45	43	61
	Neopredijeljeni	28	25	19
Prosječna dob**		49,5	52	53

* $p < .05$; ** $p < .01$

Poduzorci branitelja analizirani su prema sociodemografskim varijablama navedenim u Tablici 1. Distribucije frekvencija u pojedinim varijablama analizirali smo hi-kvadrat testom koji nije pokazao značajnu razliku između uzoraka branitelja u varijablama spola, nacionalnosti, stupnja obrazovanja i političkog opredjeljenja. Značajne razlike u poduzorku branitelja pronađene su u radnom statusu ($\chi^2(2, N=258) = 20.60, p < .01$), pri čemu u uzorku iz 2016. dominiraju zaposleni branitelji u odnosu na umirovljene, dok u uzorku iz 2015. imamo nešto više umirovljenih nego zaposlenih branitelja. Nezaposlenih branitelja je u sva tri uzorka relativno malo, ukupno 19 branitelja u cijelom uzorku. Razlike su značajne i u životnom standardu ($\chi^2(2, N=258) = 13.0, p < .05$). Većina branitelja u sva tri uzorka opisuje svoj životni standard kao prosječan, iako je u uzorku iz 2017. nešto više branitelja koji žive ispod prosjeka – 32%, u odnosu na 25% u 2015. i 28% u 2016. S obzirom na dob, i tu postoje značajne razlike ($F(2,254) = 5.72, p < .01$) – branitelji iz 2015. su u prosjeku 2,5 godine mlađi od onih iz 2016., a 3,5 godine od branitelja iz 2017. Međutim, to je vjerojatno posljedica prikupljanja podataka u intervalu od tri godine, stoga su razlike u dobi donekle i očekivane. Ove dobivene razlike između poduzoraka branitelja uzet ćemo u obzir pri obradi podataka te će više o tome biti rečeno prilikom obrade i rasprave rezultata.

Postupak

Uzorak branitelja prikupljen je u tri vremenske točke, tijekom tri godine: 2015., 2016. i 2017. godine. Prvi uzorak prikupili su sudionici Ljetne psihologijske škole od svibnja do rujna 2015. godine tako da su kontaktirali braniteljske udruge slanjem internetske ankete na službeni mail udruge, postavljanjem ankete na braniteljske portale te slanjem poveznice na anketu braniteljskim kontaktima koje istraživači osobno poznaju. Dodatno, podatci nekih branitelja prikupljeni su i neposrednim kontaktom, ispunjavanjem upitnika metodom papir-olovka. Drugi uzorak prikupljali su studenti psihologije u sklopu kolegija Psihologija rata i mira 2016. godine izravnim kontaktom s braniteljima metodom snježne grude. Studenti su najprije kontaktirali branitelje koje poznaju iz svojega osobnog i/ili obiteljskog kruga poznanika i prijatelja, te ih potom molili za pomoć u regrutiranju dodatnih sudionika. Najrecentniji uzorak prikupljen je tijekom srpnja, kolovoza i rujna 2017. godine za potrebe ovog diplomskog rada. Poučeni iskustvom prijašnjih kontaktiranja branitelja gdje smo nailazili na teškoće jer znatan broj branitelja nema vlastitu e-mail adresu ili ju ne koriste često, odustalo se od internetske ankete te su svi podatci bili prikupljeni neposrednim kontaktom s braniteljima metodom papir-olovka.

Većina anketiranih branitelja 2017. godine kontaktirani su putem braniteljskih udruga – izravnim kontaktom s predsjednikom udruga osiguran je ulaz među ostale članove u pojedinoj udruzi. Prvi kontakt ostvaren je telefonski, s predsjednikom županijske HVIDRE, odnosno ZU HVIDRA Zagreb, a zatim je slijedilo i osobno upoznavanje uz kratko obrazloženje istraživanja i proučavanje ankete te eventualno razjašnjavanje nejasnoća. Pri tome smo dobili kontakte i drugih predsjednika udruga te na isti način i njima pristupili prilikom prikupljanja sudionika. Svi kontaktirani predsjednici udruga pristali su sudjelovati u istraživanju te proslijediti ankete drugim članovima udruge. Pri tome bi oni samostalno procijenili koliko anketa mogu preuzeti, ovisno o veličini udruge, kako bi ih članovi udruge ispunili na jednom od sljedećih sastanaka u prostorijama udruga. U međuvremenu, uputili bismo telefonski podsjetnik na anketu kontakt osobi iz pojedine udruge. Nakon što su svi članovi koji su htjeli ispunili anketu, kontakt osoba, najčešće predsjednik udruge, povratno bi nas kontaktirao kako bismo pokupili ispunjene ankete u prostorima udruga. Najveći broj branitelja u uzorku članovi su jedne od sljedećih udruga – ZU HVIDRA Zagreb, UHVIDRA Susedgrad, Udruga hrvatskih branitelja liječenih od PTSP-a, a u manjem broju i članovi ostalih ZU HVIDRA Zagreb.

Ostali branitelji u tom uzorku su prikupljeni metodom snježne grude, odnosno početni krug sudionika dalje je proslijedio anketu svojim suborcima. Inicijalni krug sudionika sačinjavali su prijatelji, poznanici i kolege koji su u bližoj ili široj obitelji i među prijateljima imali barem tri hrvatska branitelja. Oni bi preuzeli veći broj anketa koje bi podijelili braniteljima koje poznaju, ti branitelji bi ispunili svoju anketu, a ostale podijelili dalje u svom socijalnom krugu odnosno svojim suborcima. Ispunjenih upitnika je u konačnici bilo 118 od kojih je 87 uključeno u završnu obradu. Sudionici koji su isključeni iz završne obrade nisu ispunili ključne dijelove upitnika, odnosno Upitnik kontekstualne ogorčenosti, Upitnik individualne sklonosti oprost ili Listu međugrupnih emocija.

Mjerni instrumenti

Upitnik kontekstualne ogorčenosti razvijen je u sklopu 25. Ljetne psihologijske škole s ciljem ispitivanja ogorčenosti u specifičnom kontekstu karakterističnom za Hrvatsku. Sadržaj i početni niz tvrdnji formuliran je na temelju pregleda literature o ogorčenosti te provedenim polustrukturiranim intervjuima s braniteljima. Proučavanjem literature usmjerili smo se na područja koja na temelju teorije i naših prethodnih saznanja mogu predstavljati izvore

ogorčenosti kod hrvatskih branitelja. Cilj je bio obuhvatiti raznolike moguće izvore ogorčenosti: pitanja vezana za tranzicijsku pravdu, percepciju javnosti te političke i povijesne specifičnosti sukoba i njegove posljedice. U predistraživanju upitnik je sadržavao 39 čestica te je nakon provjere faktorske strukture i sadržajne analize čestica u konačnoj verziji zadržana 21 čestica. Upitnikom je obuhvaćeno 6 područja tj. mogućih izvora ogorčenosti: pristup povijesnoj istini (2 čestice), npr. „Pisanjem i predavanjem povijesti ne bave se osobe kojima je cilj prikazati istinu o Domovinskom ratu.“; doživljaj izdaje i razočaranja (4 čestice), npr. „Branitelji se nisu borili za ovakvu državu.“; doživljaj ugroženosti (3 čestice), npr. „Vlast i institucije više se brinu za probleme bivših agresora, nego za branitelje.“; pravo na sjećanje i obilježavanje (4 čestice), npr. „Dani spomena na poginule u ratu zanemaruju se u društvu.“; položaj branitelja (5 čestica), npr. „Država je zaboravila na branitelje.“ te doživljaj nepravde (3 čestice), npr. „Imam osjećaj da su branitelji ginuli uzalud“ (Čorkalo Biruški i sur., 2016). Radi se o upitniku Likertovog tipa u kojem su sudionici izražavali svoj stupanj slaganja s tvrdnjama na skali od 1 („*Izrazito se ne slažem.*“) do 5 („*Izrazito se slažem.*“). Ukupni rezultat formiran je kao prosječna vrijednost odgovora sudionika na svim česticama, pri čemu viši rezultat govori o većoj razini kontekstualne ogorčenosti. Unutarnja pouzdanost upitnika na cjelokupnom uzorku branitelja iznosi $\alpha = .95$.

Lista međugrupnih emocija (Ajduković, Čorkalo Biruški, Jelić i Penić, 2008) korištena je kao mjera izraženosti pojedinih emocija prema drugoj grupi, u ovom slučaju prema pripadnicima srpskog naroda. Lista se sastoji od popisa 11 emocija, pri čemu je 5 negativnih (prijezir, netrpeljivost, mržnja, gorčina i ljutnja) te 6 pozitivnih (prijateljstvo, poštovanje, bliskost, povjerenje i suosjećanje). Zadatak sudionika bio je da na svakoj pojedinoj emociji zaokruže na skali od 1 (uopće ne osjećam) do 5 (izrazito osjećam) u kojoj mjeri osjećaju određenu emociju prema pripadnicima srpskog naroda. Struktura skale je dvofaktorska (faktor pozitivnih i faktor negativnih emocija) pri čemu prva glavna komponenta objašnjava 60% varijance, a druga 14%. Pouzdanost unutarnje konzistencije za pozitivne emocije iznosi $\alpha = .92$, a za negativne emocije $\alpha = .95$. Za potrebe ovog istraživanja skala pozitivnih i skala negativnih emocija korištene su odvojeno.

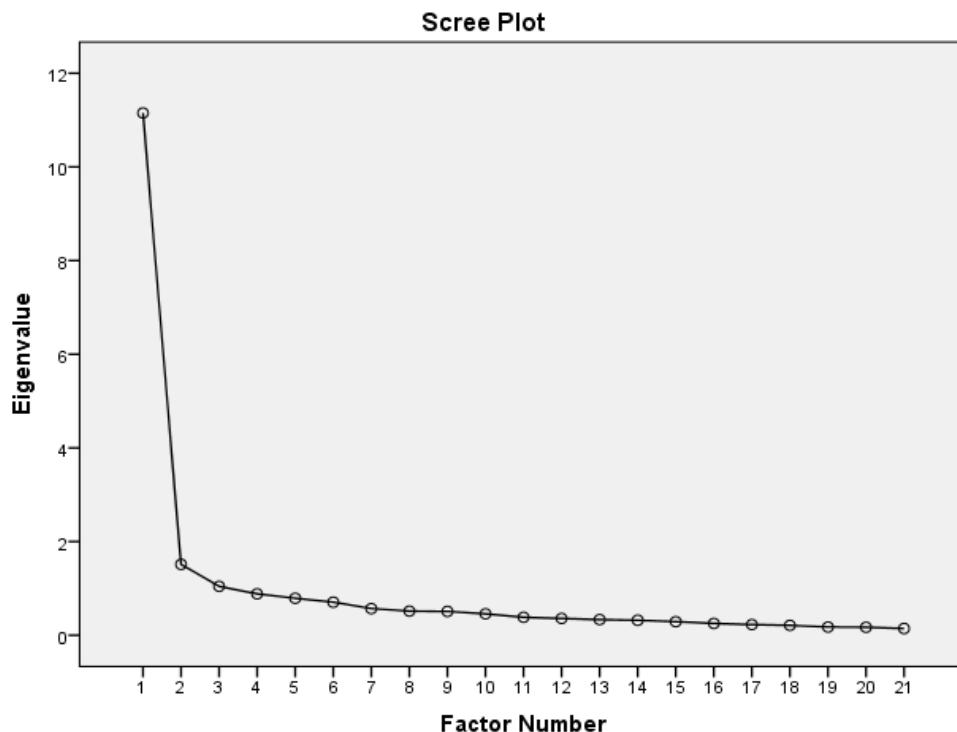
Upitnik individualne sklonosti oprost (Tomić, 2014) korišten je kao mjera individualne spremnosti sudionika na opraštanje vanjskoj grupi, u ovom slučaju Srbima. Upitnik sadrži 12 čestica Likertovog tipa u kojem su sudionici trebali izraziti svoj stupanj slaganja s pojedinom

tvrdnjom na skali od 1 („Izrazito se ne slažem.“) do 5 („Izrazito se slažem.“). Primjeri čestica iz upitnika su „Sama pomisao na oprost Srbima u meni izaziva nelagodu“ ili u drugom smjeru „Spreman sam oprostiti Srbima povrede koje su nam nanijeli tijekom rata“. Ukupan rezultat formiran je kao prosječna vrijednost odgovora sudionika na tvrdnje u upitniku, a čestice su rekodirane tako da viši rezultat označava i veću spremnost na opraštanje. Unutarnja pouzdanost skale provjerena je na cjelokupnom uzorku branitelja i iznosi $\alpha = .92$.

Osim navedenih instrumenata, anketa je sadržavala i dodatne skale i upitnike koji nisu korišteni za potrebe ovog rada. Ostali primijenjeni upitnici su: *Skala stresnih događaja* (Ajduković, D., Ajduković, M. i Kulenović, 1993), subskala simboličke prijetnje iz *Skale percepcije međugrupne prijetnje* (Čorkalo Biruški, 2011), subskala međugrupnog (ne)povjerenja i međugrupne empatije iz *Skale socijalne rekonstrukcije* (Čorkalo Biruški, Ajduković i Löw Stanić, 2014), subskale pripisivanja i prihvaćanja kolektivne krivnje iz *Skale kolektivne krivnje* (Ajduković i sur., 2008), prevedena i adaptirana *Bern skala ogorčenosti* (Bern Embitterment Inventory – BEI; prema Znoj, 2011) i čestice koja mjeri međugrupni kontakt (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2007), no tim se konstruktima u ovom istraživanju ne bavimo.

REZULTATI

Prije analize rezultata provjerili smo faktorsku strukturu Upitnika kontekstualne ogorčenosti na našem cjelokupnom uzorku. Bartlettov test sfericiteta pokazao je da se matrice interkorelacija čestica značajno razlikuju od matrice identiteta ($\chi^2 = 3798.25$; $df=210$; $p < .01$), a Kaiser-Meyer-Olkin test vrijednost je 0.948, što podatke čini pogodnima za faktorsku analizu. Faktorsku strukturu provjerili smo metodom glavnih komponenti uz oblimin rotaciju koja je uz Kaiser-Guttmanov kriterij dala tri faktora čija je eigen vrijednost veća od 1 (točne eigen vrijednosti faktora su 11.12, 1.5 i 1.0). Međutim, kao kriterij zadržavanja faktora korištena je i analiza *scree plota* (Slika 1) na kojem se vidi jasno postojanje jednog glavnog faktora čiji karakteristični korijen iznosi 11.15 objašnjavajući 53% ukupne varijance. Niti jedna analizirana čestica nije imala saturaciju zadržanim zajedničkim faktorom manju od 0.3, što je potvrdilo opravdanost korištenja konačne verzije upitnika sa 21 česticom. Unutarnja pouzdanost upitnika izračunata Cronbachovom metodom na našem uzorku iznosi $\alpha = .95$.

Slika 1. Scree plot prikaz ekstrahiranih faktora na Upitniku kontekstualne ogorčenosti

Razlike u razini kontekstualne ogorčenosti

Kako su nas zanimala potencijalne razlike u razini kontekstualne ogorčenosti u poduzorcima branitelja, njih smo odlučili testirati analizom varijance. Jednostavnom analizom varijance provjerili smo postojanje razlika u razini kontekstualne ogorčenosti u naša tri poduzorka branitelja iz tri vremenske točke. Rezultati su prikazani u Tablici 2.

Tablica 2

Aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata na upitniku kontekstualne ogorčenosti te rezultati analize varijance rezultata na tri uzorka branitelja

	Branitelji 2015.	Branitelji 2016.	Branitelji 2017.
<i>n</i>	62	101	83
<i>M</i>	3.96	3.45	3.96
<i>SD</i>	0.923	0.717	0.607
<i>F(df)</i>	14.158 (2/246)		
<i>p</i>	.001		
η_p^2	.104		

Legenda: *n* – broj sudionika u skupini, *M* – aritmetička sredina, *SD* – standardna devijacija, *F(df)* – F-omjer s pripadajućim stupnjevima slobode, *p* – razina statističke značajnosti, η_p^2 – parcijalno kvadrirano eta (veličina učinka)

Kako bismo dobili detaljniji uvid u razlike među uzorcima, proveli smo post hoc testiranje razlika Bonferronijevim testom. I samim pogledom na aritmetičke sredine uzoraka vidimo kako branitelji iz 2015. imaju jednaku razinu ogorčenosti kao branitelji iz 2017. Test je potvrdio očekivano: uzorci iz 2015. i 2017. se ne razlikuju međusobno, a uzorak branitelja iz 2016. ima statistički značajno nižu razinu ogorčenosti od ostala dva.

Budući da je analiza sociodemografskih varijabli poduzoraka branitelja iz 2015., 2016. i 2017. godine pokazala da se oni značajno razlikuju u životnom standardu¹, radnom statusu i prosječnoj dobi (Tablica 1), razlike u ogorčenosti odlučili smo dodatno provjeriti analizom kovarijance kako bismo kontrolirali utjecaj tih varijabli na dobivene rezultate. Naime, postoji mogućnost da su dobivene razlike u ogorčenosti u tri vremenske točke rezultat razlika u sociodemografskim obilježjima sudionika, a ne promjena u predmetu mjerenja, odnosno u kontekstualnoj ogorčenosti. Prije same analize provjerili smo zadovoljavaju li te varijable uvjete za provedbu analize kovarijance, a to su: 1) kovarijata treba biti u linearnoj korelaciji sa zavisnom varijablom; 2) treba postojati homogenost regresije, odnosno podjednaka korelacija između kovarijate i zavisne varijable za svaku razinu nezavisne varijable; i 3) varijabla koja služi kao kovarijata ne bi smjela biti pod utjecajem nezavisne varijable (Petz, 2000). Kao kovarijatu odlučili smo koristiti varijablu *životni standard* koja udovoljava svim uvjetima za provedbu ANCOVE. Prosječna dob sudionika nije u korelaciji sa zavisnom varijablom, odnosno kontekstualnom ogorčenosti, stoga ne zadovoljava prvi uvjet za kovarijatu ($r(240) = -.03, p > .05$). Varijabla *radni status* je nominalna varijabla i kao takva nije pogodna za kovarijatu. Međutim, čak i kad varijablu radni status binariziramo na radno aktivne i radno neaktivne (što smo u kasnijim analizama i opravdano učinili), ta varijabla ne zadovoljava uvjet homogenosti regresije, naime postoji značajan interakcijski efekt radne aktivnosti i vremena mjerenja. Nadalje, životni standard i radni status značajno koreliraju te bi korištenje obje varijable kao kovarijate u ovom slučaju moglo biti i redundantno. Konačno, pretpostavljamo da će subjektivna procjena životnog standarda u većoj mjeri biti povezana i sa subjektivnim doživljajem ogorčenosti nego objektivni status zaposlenosti ili umirovljenja.

---

¹ Varijabla *životni standard* u Tablici 3 je, radi usklađivanja s drugim sociodemografskim varijablama, prikazana kao kategorijalna varijabla s frekvencijama sudionika unutar svake kategorije (ispod prosjeka/prosječan/iznad prosjeka). U upitniku je životni standard mjeren kao procjena vlastitog životnog standarda na skali od 1 (znatno ispod prosjeka) do 5 (znatno iznad prosjeka) te je u daljnjim obradama korišten kao kontinuirana/intervalna varijabla.

Korelacija između životnog standarda (kovarijate) i kontekstualne ogorčenosti (zavisne varijable) iznosi $r = .398$, $p < .01$, što zadovoljava uvjet o značajnoj povezanosti. Homogenost regresije provjerili smo računajući interakcijski efekt između kovarijate i nezavisne varijable (Petz, 2000). Budući da interakcija životnog standarda i vremena mjerenja nije značajna ($F(2,243) = 0.218$, $p > .05$), naši podatci su pogodni za analizu kovarijance. Nakon uvođenja kovarijate, dobivene razlike u kontekstualnoj ogorčenosti u poduzorcima branitelja su i dalje značajne ($F(2,243) = 11.96$, $p < .01$).

Povezanost kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost

Prije provjere povezanosti između kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost, provjerili smo faktorsku strukturu *Upitnika individualne sklonosti oprost*. Metodom glavnih komponenti ekstrahirane su dvije komponente, pri čemu prva glavna komponenta objašnjava 54% varijance, a druga 10%. Samo jedna čestica zasićena je drugim faktorom i to „Da bih mogao oprostiti, potrebno je da se Srbi ispričaju.“ Ako pogledamo sadržaj te čestice možemo uočiti da u usporedbi s ostalim česticama u upitniku koji se odnose na osobni stav i izbor opraštanja drugoj grupi kao npr. „Još uvijek nije pravo vrijeme da oprostim Srbima“, ova čestica uključuje i ponašanje pripadnika druge skupine, odnosno njihovu ispriku. Kada se spomenuta čestica izbaci iz faktorske analize, dobiva se jedan zajednički faktor koji objašnjava 59% varijance. No, isključivanjem te čestice iz upitnika pada i unutarnja pouzdanost skale na $\alpha = .92$ na $\alpha = .79$, stoga smo česticu odlučili zadržati u daljnjoj analizi.

Provjera povezanosti kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost provedena je na cjelokupnom uzorku, a deskriptivni podatci prikazani su u Tablici 3.

Tablica 3

Prikaz aritmetičkih sredina i standardnih devijacija te raspona rezultata postignutih na Upitniku kontekstualne ogorčenosti i Upitniku individualne sklonosti oprost na cjelokupnom uzorku branitelja

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min.	Max.
Kontekstualna ogorčenost	246	3.75	0.780	1.43	5
Sklonost oprost	247	2.55	0.849	1	4.83

U Tablici 3 prikazani su deskriptivni podatci rezultata sudionika na oba korištena upitnika. U odnosu na srednju vrijednost skale, koja kod oba upitnika iznosi 3, vidljivo je da je aritmetička sredina kontekstualne ogorčenosti ($M = 3.75$) nalazi iznad te vrijednosti, a prosječna vrijednost

individualne sklonosti oprost (M = 2.55) nalazi ispod te vrijednosti. Kontekstualna ogorčenost u visokoj je negativnoj korelaciji sa sklonosti oprost (r(236) = -.607, p < .01) koja pokazuje da su sudionici koji iskazuju više razine kontekstualne ogorčenosti manje skloni oprost.

Predikcija sklonosti oprost

Treći postavljeni problem bio je ispitati model predikcije oprost na temelju sociodemografskih varijabli, kontekstualne ogorčenosti i negativnih i pozitivnih međugrupnih emocija. Kako bismo varijablu radni status, koja je kategorijalna varijabla s tri kategorije (zaposleni/umirovljenici/nezaposleni) mogli uključiti u analizu, ona je rekodirana u varijablu radno aktivni i radno neaktivni tako da je radno aktivnim sudionicima dodijeljena vrijednost 1, a radno neaktivnim sudionicima vrijednost 0. Takav postupak činio se opravdan budući da je nezaposlenih relativno malo, na cjelokupnom uzorku tek 19 sudionika te se oni ne razlikuju od umirovljenih branitelja u razinama kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost. Iz Tablice 4 je vidljivo kako varijabla spola ne korelira značajno niti s jednom od ostalih varijabli uključenih u model, stoga smo tu varijablu odlučili izostaviti u regresijskoj analizi.

Tablica 4
Prikaz bivarijatnih korelacija svih varijabli u analizi

	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.Spol	-.068	.047	.001	.070	.043	.014	-.026	-.001
2.Dob	1	-.176**	-.138*	.086	-.026	-.059	-.056	.010
3.Radni status		1	.356**	.187**	-.331**	.147*	-.141*	.196**
4.Životni standard			1	.264**	-.389**	.053	-.148*	.193**
5.Stupanj obrazovanja				1	-.249**	.096	-.173**	.252**
6.Kontekstualna ogorčenost					1	-.417**	.423**	-.607**
7.Pozitivne emocije						1	-.637**	.652**
8.Negativne emocije							1	-.636**
9.Sklonost oprost								1

*p < .05; **p < .01

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza s varijablama koje smo sukcesivno uveli u 3 koraka. U prvom koraku analize uključili smo sociodemografske varijable dob, radni status, životni standard te stupanj obrazovanja, kako bismo provjerili i kontrolirali njihov doprinos u

predikciji oprosta. U drugom koraku uveli smo kontekstualnu ogorčenost, koja nakon kontrole sociodemografskih varijabli, predstavlja početni prediktor modela i varijablu koja nam je od najvećeg interesa. U trećem koraku dodali smo varijable pozitivne i negativne međugrupne emocije za koje očekujemo značajan medijacijski efekt u odnosu kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprostu. U predikciji kriterijske varijable svaki korak u regresijskoj analizi objasnio je značajan dio varijance te je ukupnim modelom objašnjeno 61% varijance sklonosti oprostu kod hrvatskih branitelja (Tablica 5).

Tablica 5
Sažetak hijerarhijske regresijske analize za prediktore sklonosti oprostu ($N=209$)

Prediktori	Sklonost oprostu		
	1.korak (β)	2.korak (β)	3.korak (β)
1.Sociodemografija			
Dob	.03	-.03	-.01
Radni status	.13	-.01	-.02
Životni standard	.10	-.08	-.02
Stupanj obrazovanja	.20**	.13**	.10*
2.Kontekstualna ogorčenost		-.61**	-.35**
3. Međugrupne emocije			
Pozitivne emocije			.33**
Negativne emocije			-.27**
R ²	.095**	.385**	.613**
ΔR^2		.290**	.228**
F	5.88**	105.71**	65.39**
df1/df2	4/225	1/224	2/222

Legenda: β = standardizirani regresijski koeficijent; R^2 = koeficijent multiple determinacije; ΔR^2 = promjena koeficijenta multiple determinacije; F = F-omjer za promjenu u R^2 ; df = stupnjevi slobode; * $p < .05$; ** $p < .01$

Sociodemografske varijable objasnile su relativno mali dio varijance kriterijske varijable, gotovo 10%, pri čemu se stupanj obrazovanja pokazao kao statistički značajan prediktor ($\beta = .20$, $p < .01$). Uvođenjem kontekstualne ogorčenosti objašnjeno je još 29% varijance, a kod prethodno uvedenih varijabli nije došlo do promjena, stupanj obrazovanja ostaje značajn prediktor iako sa smanjenim regresijskim koeficijentom ($\beta = .13$, $p < .05$). Trećim i posljednjim korakom dodali smo pozitivne i negativne međugrupne emocije koje su dodatno objasnile 23% varijance da bismo dobili konačnih 61% objašnjene varijance kriterija. Nakon uvođenja svih varijabli u model, samostalnim značajnim prediktorima pokazali su se stupanj obrazovanja ($\beta = .10$, $p <$

.05), kontekstualna ogorčenost ($\beta = -.35, p < .001$), pozitivne međugrupne emocije ($\beta = .33, p < .001$) i negativne međugrupne emocije ($\beta = -.27; p < .001$).

Međugrupne emocije kao medijatori veze kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost

Iz Tablice 5 vidljivo je da je kontekstualna ogorčenost dobar i snažan prediktor sklonosti oprost, no i njena prediktivna snaga djelomično je reducirana, iako i dalje značajna, uvođenjem međugrupnih emocija. Takav trend smanjenja beta koeficijenta može ukazivati na medijatorsku ulogu međugrupnih emocija u odnosu kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost. Pri testiranju medijacijske hipoteze provjerit ćemo ukupni i pojedinačni doprinos varijabli *pozitivne međugrupne emocije* i *negativne međugrupne emocije*, a deskriptivni podatci rezultata sudionika na spomenutim skalama nalaze se u Tablici 6.

Tablica 6

Prikaz aritmetičkih sredina i standardnih devijacija te raspona rezultata za pozitivne i negativne međugrupne emocije na cjelokupnom uzorku branitelja

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min.</i>	<i>Max.</i>
Pozitivne međugrupne emocije	244	2.42	1.02	1	5
Negativne međugrupne emocije	252	2.81	0.83	1	5

U odnosu na srednju vrijednost skale koja iznosi 3 i predstavlja neutralnu točku, odnosno odgovor „niti osjećam niti ne osjećam“, prosječna vrijednost koja je na obje skale niža od 3 ukazuje na to da su sudionici češće izvještavali kako ne osjećaju pojedine međugrupne emocije prema pripadnicima srpskog naroda i da je to izraženije kod pozitivnih emocija nego kod negativnih ($t(238) = 3.87, p < .01$).

Za provjeru značajnosti medijacijskog efekta pozitivnih i negativnih međugrupnih emocija koristili smo analizu algoritmom Preachera i Hayes (2008) osmišljenim za analiziranje višestrukih medijacija i medijacijskih efekata u programskom paketu PROCESS za SPSS. Testiranjem medijacijskog modela ukupnu povezanost kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost, odnosno totalni efekt ($\beta(215) = .614, p < .01$)² razložili smo na izravni i posredovani

² Ukupna povezanost kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost koja je navedena ranije ($r(236) = -.607, p < 0.01$) pomalo se razlikuje od ukupne povezanosti, odnosno totalnog efekta dobivenog računanjem medijacijske analize u programskom paketu PROCESS ($\beta(215) = -.614, p < 0.01$) zbog različitog broja ispitanika uključenih u analizu –

efekt koji se ostvaruje preko međugrupnih emocija. Izravni efekt koji kontekstualna ogorčenost ima na sklonost oprostima je $\beta(215) = .339, p < .01$, a posredovani efekt iznosi $\beta(215) = .275, p < .05$ (Tablica 8). Provedena je paralelna analiza medijatora, odnosno provjeravali smo istodobni zajednički doprinos oba medijatora na povezanost prediktora i kriterija. Izračunati su i pojedini doprinosi pozitivnih i negativnih međugrupnih emocija te njihov zajednički doprinos u objašnjenju varijance kriterija. Udio posredovanih efekata u ukupnoj varijanci kriterija izračunat je kao omjer posredovanog i totalnog efekta. Značajnost posredovanih efekata medijatora testirana je *bootstrapping* metodom (metodom samoizvlačenja) formirajući set slučajnih 5000 uzoraka iz naših podataka uz interval procjene pouzdanosti s 5% rizika.

Tablica 7

Parametri paralelnog medijacijskog modela međugrupnih emocija, indirektni efekti, njihove procjene pouzdanosti te doprinos medijatora u ukupnoj povezanosti kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprostima (N=215)

Medijatori	Posredovani efekt (β)	Interval pouzdanosti		% udio posredovanog efekta u totalnom
		Donja granica	Gornja granica	
Pozitivne međugrupne emocije	-.136	-.200	-.072	22.1
Negativne međugrupne emocije	-.139	-.213	-.080	22.6
Ukupno	-.275	-.3496	-.200	45

Intervali pouzdanosti procjene posredovanih efekata izračunati *bootstrap* metodom (metodom samoizvlačenja) ne prelaze vrijednost 0, stoga možemo zaključiti da su i pozitivne i negativne međugrupne emocije značajni medijatori povezanosti kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprostima. Ukupni posredovani efekt iznosi 45% objašnjene varijance sklonosti oprostima, od čega 23% posreduju negativne međugrupne emocije, a 21% pozitivne.

---

naime, prilikom medijacijske analize slučajevi se po automatizmu isključuju metodom *listwise* za sve varijable uključene u analizu, a to su u ovom slučaju 4 varijable, dok su kod računanja bivarijatne Pearsonove korelacije u analizu uključene dvije varijable, pa se razlikuje i broj sudionika N

RASPRAVA

Znoj (2011) je postulirao ogorčenost kao normalnu reakciju na negativne životne događaje, koja je obično prolazna i ovisi o specifičnim situacijskim faktorima i subjektivnim procjenama. Kontekstualna ogorčenost predstavlja ogorčenost svakodnevnim pojavama u društvu, koje pojedinac percipira nepravednim, a na koje ima malo ili nimalo utjecaja. Konkretnije, kontekstualnu ogorčenost u našem kontekstu operacionalizirali smo kao ogorčenost društvenim procesima koji su se odvijali ili odvijaju nakon rata. Prvi istraživački problem imao je za cilj provjeriti potencijalne razlike u stupnju kontekstualne ogorčenosti kod poduzoraka branitelja u različitim vremenskim točkama. Kontekstualna ogorčenost, koja proizlazi iz subjektivne procjene odnosa društva prema Domovinskom ratu, prema ovakvoj konceptualizaciji, podložna je promjenama usporedo s promjenom konteksta koji predstavlja dinamičnu karakteristiku društva. Izvori ogorčenosti, u ovom slučaju, su doživljaj odnosa društva prema Domovinskom ratu i braniteljima. Prema bioekološkom pristupu, na pojedinca, osim njegovih biopsihosocijalnih karakteristika i neposrednog okruženja, značajan utjecaj imaju i egzosustav i makrosustav u kojem pojedinac raste, živi i razvija se. Odnos društva prema ratu gledajući iz pozicije šire zajednice i medija spada u egzosustav prosječnog hrvatskog branitelja, odnos vlasti prema ratu i braniteljima pripada makrosustavu, a sam protok vremena povezan s promjenama, tj. taj dinamični međuodnos sustava je kronosustav. Upitnik kontekstualne ogorčenosti sadrži čestice koje obuhvaćaju moguće izvore ogorčenosti u okolini branitelja, primjerice izvještavanje medija („Većina medija pretjerano ističe negativne informacije o hrvatskoj strani u ratnim sukobima.“), odnos društva („Društvo ne postupa pravedno prema braniteljima.“) i vlasti („Država je zaboravila na branitelje.“). Kako je ranije u uvodu rečeno, svjedoci smo promjenjive društvene klime prema ratnim i poratnim procesima te sudionicima ratnih zbivanja u prošlom ratu (Vukušić i sur., 2003; Komar i Vukušić, 2004). Prema bioekološkoj paradigmi, značajne promjene u egzo i makrosustavu koje se događaju u funkciji kronosustava, imaju utjecaj i na samog pojedinca koji se nalazi u središtu tog sustava. Sukladno tome, pretpostavka je da će ogorčenost kontekstom u hrvatskih branitelja biti veća ili manja ovisno o tome kako procjenjuju odnos društva prema Domovinskom ratu i njima samima kao sudionicima tog rata. Ako se društvena klima i emocionalni ton u društvu procjenjuje pozitivnim,

ogorčenost će biti bitno smanjena, dok će tijekom nepovoljnih društvenih okolnosti i percepcije nepravde, kontekstualna ogorčenost biti veća.

Analizom razlika u razinama kontekstualne ogorčenosti kod branitelja u različitim vremenskim točkama, dobili smo značajne razlike između branitelja ispitanih 2016. godine u odnosu na branitelje iz 2015. i 2017. godine. Budući da prikupljeni uzorci branitelja nisu ekvivalentni parovi, dobivene sociodemografske razlike uzete su u obzir prilikom analize razlika u razini ogorčenosti u tri vremenske točke. Uz statističku kontrolu razlika u životnom standardu, dobili smo nalaz da su branitelji 2016. godine iskazivali niže razine kontekstualne ogorčenosti, odnosno procjenjivali su odnos društva prema ratu povoljnijim nego 2015. i 2017.

Ovim istraživanjem obuhvatili smo razdoblje od tri godine u kojem su se događale značajne sociopolitičke promjene koje su potencijalno mogle imati utjecaja na sveopći emocionalni ton prema braniteljima i ratu. Dugotrajni prosvjed branitelja zbog položaja branitelja (Derivaj, 2016) završen je nakon 555 dana u travnju 2016. godine, ali završetkom prosvjeda on nije pao u zaborav, pa je „obilježena 3. godišnjica početka prosvjeda“ (2017). Iste godine dolazi do promjene vlasti te umjesto lijeve političke opcije na vlast dolazi stranka desnog političkog spektra. Percepcija javnosti je da su desno orijentirane političke stranke sklonije baviti se problemima branitelja ili barem to naglašavati više od drugih, što bi moglo djelomično objasniti naše rezultate. Promjenom vlasti moglo je doći do početnog optimizma kod branitelja da će se njihov položaj poboljšati, stoga su branitelji 2016. godine izvještavali o nižim razinama ogorčenosti u odnosu na 2015. i 2017. Međutim, do sredine prosinca 2017. i dalje nije usvojen Zakon o hrvatskim braniteljima i njihovim pravima, njihov položaj se nije bitno promijenio, pa u 2017. dobivamo jednake razine ogorčenosti kao i 2015. Navedeni događaji tek su dio makrosustava za koje procjenjujemo da su mogli biti relevantni za percepciju položaja branitelja.

Drugi istraživački problem bavio se pitanjem povezanosti kontekstualne ogorčenosti i oprosta. Prije odgovora na postavljeni problem, provjerili smo faktorsku strukturu *Upitnika kontekstualne ogorčenosti* i *Upitnika individualne sklonosti oprost*. I dok kod upitnika kontekstualne ogorčenosti dobivamo jednofaktorsku strukturu, upitnik individualne sklonosti oprost pokazuje neobičnu dvofaktorsku strukturu, pri čemu je samo jedna čestica zasićena drugim faktorom. Radi se o čestici koja ispituje mogućnost oprosta isključivo pod uvjetom isprike druge strane. Budući da ta čestica, osim intraindividualne odluke o oprost, uključuje i ponašanje pripadnika druge strane, možemo zaključiti da ona mjeri „uvjetovani oprost“ koji se

po konceptualizaciji nekih autora (Enright i sur., 1998; Enright, 1994) te rezultatima nekih istraživanja (Milas, Rimac i Karajić, 2007) razlikuje od „bezuvjetnog oprosta“. Čestica je ipak zadržana u Upitniku o individualnoj sklonosti oprostima jer cilj nije bio procijeniti sklonost različitim tipovima oprosta, nego dobiti neku opću mjeru individualne spremnosti na opraštanje.

U nedostatku prijašnjih istraživanja o povezanosti kontekstualne ogorčenosti i sklonosti međugrupnom oprostima, druga hipoteza postavljena je na temelju teorije, razmatrajući antecedente oba konstrukta. Pretpostavljeno je da će veće razine ogorčenosti biti povezane s manjom sklonosti opraštanju kod branitelja, hipoteza koja je analizom korelacije i potvrđena. Prilično visoka negativna korelacija ($r(236) = -.607, p < .01$) ukazuje na to da su više razine ogorčenosti povezane s nižom sklonosti oprostima kod hrvatskih branitelja. Takvi nalazi sukladni su s prirodom ogorčenosti koja ne potiče prosocijalna ponašanja poput opraštanja, već dapače, potencira osvetu i odmazdu za doživljenu nepravdu. Ogorčene osobe zaokupljene su vlastitim lošim i nepravdnim položajem, ruminiraju i reminisciraju o nanesenim povredama, prožetima osjećajem ljutnje, bespomoćnosti i nepravde, što smanjuje njihov kapacitet za prepoznavanje potreba drugih. Osjećaj ogorčenosti osobe čini neosjetljivima na žrtve druge strane te opravdava želju za osvetom i nadoknadom štete (Znoj, 2011). Istodobno, ogorčenost možemo sagledati kao doživljaj nedovoljne kompenzacije društva za podnesenu patnju i cijenu osobnog stradanja ili stradanja vlastite grupe (Čorkalo Biruški i sur., 2016). Kada postoji i percepcija da ta patnja nije nadoknađena i priznata, naglašavanje i inzistiranje na vlastitoj žrtvi postaje glavni zadatak i „posljednje utočište“. Osobna patnja, odnosno viktimizacija, tako povećava cijenu oprosta (Čorkalo Biruški i sur., 2016). Stoga se nerijetko kod ljudi javlja doživljaj da bi davanje oprosta, u tom slučaju, bilo jednako davanju opravdanja drugoj grupi za sve zločine koje je počinila (Cairns, i Hewstone, 2011) i odustajanje od naknade za počinjenu nepravdu. U skladu s time, ogorčeni pojedinci su manje spremni oprostiti nanesene povrede drugoj grupi.

Posljednji istraživački problem bio je ispitati može li se sklonost opraštanju predvidjeti na temelju varijabli kontekstualne ogorčenosti i međugrupnih emocija, uz kontrolu sociodemografskih varijabli. Jedno obuhvatno istraživanje odrednica međugrupnog oprosta pokazalo je da je *percepcija* individualne viktimizacije važniji prediktor oprosta nego *objektivna viktimizacija* te kako su međugrupne emocije i kontekstualna ogorčenost potpuni medijatori odnosa između subjektivne viktimizacije i oprosta na uzorcima studenata i branitelja (Čorkalo Biruški i sur., 2016). Kako je za doživljaj ogorčenosti ključna subjektivna procjena nepravdnog

i nezaslužnog tretmana, pretpostavili smo kako će dio subjektivnog osjećaja viktimizacije biti sadržan i u konstrukt u ogorčenosti. Inspirani takvim nalazom, u ovom istraživanju težili smo ponuditi model predikcije oprosta koji bi, osim kontekstualne ogorčenosti, uključivao i pozitivne i negativne međugrupne emocije te provjeriti njihov doprinos objašnjenju varijance oprosta uz kontrolu sociodemografskih varijabli. Važnost međugrupnih emocija u predikciji opraštanja dobro je potvrđena u prijašnjim istraživanjima (vidi metaanalizu Van Tongeren i sur., 2013) i one predstavljaju gotovo neizostavnu kariku u objašnjenju procesa opraštanja.

Hijerarhijska regresijska analiza pokazala je da, uz kontrolu sociodemografskih varijabli, međugrupne emocije i kontekstualna ogorčenost jako dobro predviđaju individualnu sklonost oprostu, objašnjavajući čak 61% varijance oprosta. Sociodemografske varijable objasnile su manji dio varijance oprosta od svega 10%, pri čemu je stupanj obrazovanja bio jedini značajan prediktor oprosta. Većina dosadašnjih istraživanja o povezanosti sociodemografskih karakteristika i sklonosti opraštanju fokusirani su na interpersonalni oprost, a nalazi koji se dobivaju u tom području su nejednoznačni. Primjerice, metanaliza Fehra, Gelfanda i Naga (2010) tako ne nalazi rodne razlike u sklonosti opraštanju, dok druga istraživanja pronalaze da su žene sklonije opraštanju od muškaraca (vidi metanalizu Miller, Worthington i McDaniel, 2008). Povezanost dobi i sklonosti oprostu pokazuje da su stariji pojedinci skloniji opraštanju od mladih (Mullet, Houdbine, Laumonier i Girard, 1998), međutim, taj nalaz nije potvrđen u drugim istraživanjima (Idemudia i Mahri, 2011). Istraživanje o povezanosti stupnja obrazovanja i oprosta pokazalo je da su obrazovaniji ljudi skloniji opraštanju u interpersonalnim situacijama (Idemudia i Mahri, 2011), dok povezanost životnog standarda i oprosta još nije istražena. Iako neka istraživanja dobivaju značajne povezanosti demografskih varijabli i sklonosti oprostu, nalazi u tom području nisu konzistentni te su veličine učinka relativno male. Naši rezultati potvrđuju ranije dobivenu povezanost stupnja obrazovanja i sklonosti oprostu (Idemudia i Mahri, 2011), odnosno proširuju takav nalaz i na međugrupni oprost. Ostale sociodemografske varijable dob, spol, radni status i životni standard nisu se pokazale značajnim prediktorima oprosta na uzorku branitelja.

Kontekstualna ogorčenost pokazala se kao najsnažniji samostalni prediktor oprosta ($\beta = -.35$), a iza nje slijede pozitivne ($\beta = .33$) i zatim negativne međugrupne emocije ($\beta = -.27$). Korelacije između prediktora pokazuju kako je kontekstualna ogorčenost u značajnoj negativnoj korelaciji s pozitivnim emocijama ($r(230) = -.417, p < .01$) te podjednako, ali pozitivno, korelira

s negativnim emocijama ($r(236) = .423, p < .01$). Kako smo ranije naglasili, ogorčenost, osim emocija, uključuje i kognitivnu procjenu te ponašajne tendencije, stoga najveću korelaciju očekivano ima s oprostom ($r(236) = -.607, p < .01$), koji se na neki način odnosi na sklonost određenoj odluci i ponašanju.

Provjerom medijacijskog utjecaja pozitivnih i negativnih međugrupnih emocija u odnosu kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost, pronašli smo da je malo manje od polovice varijance tog odnosa (45%) objašnjeno ukupnim doprinosom pozitivnih i negativnih međugrupnih emocija. Pri tome je njihov doprinos podjednak te pozitivne emocije objašnjavaju 22% varijance tog odnosa, a negativne 23% varijance. Iako međugrupne emocije predstavljaju važan međukorak u odnosu ogorčenosti i sklonosti oprost, one samo djelomično objašnjavaju tu povezanost. Pozitivne međugrupne emocije koje smo obuhvatili u mjerenju su: prijateljstvo, poštovanje, pomirljivost bliskost, suosjećanje i povjerenje, a negativne: prijezir, netrpeljivost, mržnju, gorčinu i ljutnju. Ogorčenost, koja nastaje kao posljedica narušenih životnih uvjerenja, manifestira se između ostalog i kao opća sumnjičavost i nepovjerenje prema namjerama drugih (Rotter, 2009). Također, budući da su ogorčene osobe preokupirane svojim nepravednim položajem, teško mogu zauzeti perspektivu drugih nužnu za suosjećanje. Bez povjerenja i empatije, koji su poznati kao dobri prediktori oprosta (Čehajić i sur., 2008; Hewstone i sur., 2014), put do međugrupnog opraštanja izrazito je otežan. S druge strane, doživljaj ogorčenosti, iako kvalitativno različit od ljutnje, mržnje i gorčine, u određenoj mjeri uključuje spomenute emocije koje smanjuju sklonost opraštanju. Štoviše, metaanaliza Van Tongeren i sur. (2013) o odrednicama međugrupnog oprosta, pronalazi su najveća barijera međugrupnom oprost upravo negativne emocije. Čini se kako doživljaj ogorčenosti, ne samo da inhibira sklonost oprost, nego u jednakoj mjeri intenzivira negativne i inhibira pozitivne međugrupne emocije čime dodatno smanjuje vjerojatnost opraštanja drugoj grupi.

Nedostaci i preporuke za buduća istraživanja

Iako su uloženi naponi kako bi se obuhvatio što veći i što reprezentativniji uzorak branitelja, nalaze istraživanja ne možemo generalizirati na opću braniteljsku populaciju. Osim problema samoselekcije, koji redovito prati anketna istraživanja, javlja se i problem uzorkovanja sudionika, budući da su veći dio uzorka sačinjavali branitelji koji su članovi braniteljskih udruga. Stoga je opravdano priupitati se razlikuju li se branitelji koji su članovi udruga od onih koji to

nisu. Nadalje, prikupljeni uzorci iz različitih vremenskih točaka nisu bili ekvivalentni te su se razlikovali prema nekim sociodemografskim varijablama. Iako se taj problem nastojao naknadno riješiti prikladnim statističkim postupcima, u budućim istraživanjima trebalo bi pripaziti na to da uzorci budu izjednačeni prilikom prikupljanja podataka. Zanimljivo bi bilo nastaviti pratiti razinu kontekstualne ogorčenosti i utvrditi postoji li neki određen obrazac promjena kroz vrijeme. Longitudinalno istraživanje koje bi pratilo iste sudionike kroz određeno vrijeme u tom pogledu bi nam moglo dati pouzdanije informacije o mogućim varijacijama u razini (kontekstualne) ogorčenosti. Također, preporučljivo bi bilo kombinirati rezultate dobivene upitnicima s intervjuima, kako bismo dobili više kvalitativnih podataka kojima bismo preciznije mogli odrediti koji to događaji u njihovoj okolini najviše utječu na doživljaj ogorčenosti. I konačno, kontekstualna ogorčenost, koja se pokazala vrlo važnim prediktorom međugrupnog oprosta, svakako je konstrukt koji bi se trebao uključiti u istraživanja poslijeratnih međugrupnih odnosa te psihosocijalne prilagodbe ratnih veterana, ali i ostalih ratnih stradalnika.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je ispitati razine kontekstualne ogorčenosti kod hrvatskih branitelja te utvrditi mijenja li se ona i kako kroz vrijeme. Također, željeli smo ispitati povezanost kontekstualne ogorčenosti i sklonosti oprost u smjeravajući pažnju na međugrupne emocije kao medijatore te veze. Razina kontekstualne ogorčenosti mijenjala se s obzirom na točku mjerenja. Kontekstualna ogorčenost i sklonost oprost u visokoj su negativnoj korelaciji. Predikcija oprost na temelju sociodemografskih varijabli, kontekstualne ogorčenosti i međugrupnih emocija objasnila je 61% varijance oprost, a značajni djelomični medijatori odnosa ogorčenosti i sklonosti oprost su pozitivne i negativne međugrupne emocije. Kontekstualna ogorčenost intenzivira negativne međugrupne emocije i inhibira pozitivne te smanjuje sklonost opraštanju. Međugrupno opraštanje u poslijeratnom kontekstu je složen proces na koji osim ratnih iskustava u prošlosti utječu i njihova percepcija i interpretacija događaja u sadašnjosti.

LITERATURA

- Ajduković, D., Ajduković, M. i Kulenović, A. (1993). Skala stresnih događaja. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć. Neobjavljeno.
- Ajduković, D., Čorkalo Biruški, D., Jelić, M. i Penić, S. (2008). Prilagodba pojedinca i zajednice u vrijeme društvene tranzicije. *Neobjavljena projektna dokumentacija*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Barsade, S.G. i Knight, A.P. (2015) Group affect. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 2(1), 21-46.
- Bar-Tal, D. (2000). From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis. *Political Psychology*, 21(2), 351-365.
- Bar-Tal, D., Halperin, E. i de Rivera, J. (2007). Collective emotions in conflict situations: Societal implications. *Journal of Social Issues*, 63(2), 441-460.
- Bar-Tal, D. (2013). *Intractable conflicts: Socio-psychological foundations and dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baures, M. (1996). Letting go of bitterness and hate. *Journal of Humanistic Psychology*, 36, 75-90.
- Beck, A. T., Rush, A. J., Shaw, B. i Emery, G. (1979). *Cognitive therapy of depression*. New York: Guilford.
- Bilešić, A. i Vuletić, G. (2010). Doživljaj sekundarne traumatizacije i kvalitete života supruge ratnih veterana. *Klinička psihologija*, 3(1-2), 83-95.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. i Ceci, S.J. (1994). Nature-nurture reconceptualized in developmental perspective: A biological model. *Psychological Review*, 101, 568 – 586.
- Bronfenbrenner, U. i Morris, P.A. (2006). The bioecological model of human development. U: W. Damon i R.M. Lerner (Ur.), *Handbook of child psychology, Vol. 1: Theoretical models of human development* (str. 793 – 828). New York: Wiley.
- Cairns, E. i Hewstone, M. (2011). Embitterment and forgiveness in the context of the conflict in Northern Ireland. U: M. Linden i A. Maercker (Ur.), *Embitterment: Societal, psychological and clinical perspectives*. New York: Springer.
- Čehajić, S., Brown, R. i Castano, E. (2008). Forgive and forget? Antecedents and consequences of intergroup forgiveness in Bosnia and Herzegovina. *Political Psychology*, 29, 351-367.

- Čorkalo Biruški, D. (2011). Djeca i međuetnički odnosi u zajednici. *Neobjavljena projektna dokumentacija*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2007). Separate schools – a divided community. *Review of Psychology*, 14, 93-108.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2009). Od dekonstrukcije do rekonstrukcije traumatizirane zajednice: primjer Vukovara. *Revija za socijalnu politiku*, 16, 1-24.
- Čorkalo Biruški, D., Ajduković, D. i Löw Stanić, A. (2014). When the world collapses: Changed worldview and social reconstruction in a traumatized community. *European Journal of Psychotraumatology*, 5, 24098.
- Čorkalo Biruški, D., Ajduković, D., Löw, A. i Bakić, H. (2016). (Ur.) *Može li se oprostiti nakon rata – Psihologijski pogled*. FF Press: Zagreb.
- De Rivera, J. (1992) Emotional climate: Social structure and emotional dynamics. *International Review of Studies on Emotion*, 2, 197-218.
- Derivaj, D. (2016, 26. veljače). Dolazili su i svašta su nam obećavali, kada dođu na vlast, ništa od toga. *Dnevnik.hr*. Preuzeto s: <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/kronologija-prosvjeda-branitelja-u-savskoj-66---427843.html> (5.5.2018.)
- Enright, R. D. (1994.). Piaget on the moral development of forgiveness: Identity or reciprocity? *Human Development*, 37, 63-80.
- Enright, R. D., Freedman, S. i Rique, J. (1998). The psychology of interpersonal forgiveness. U: R. D. Enright i J. North (Ur.), *Exploring forgiveness* (str. 46-62). Madison, WI, US: University of Wisconsin Press.
- Exline, J. J. i Baumeister, R. F. (2000). Expressing forgiveness and repentance. U: M.E. McCullough, K.I. Pargament i C. T. Thoresen (Ur.), *Forgiveness: Theory, research and practice* (str. 133-155). New York: Guilford.
- Fehr, R., Gelfand, M. i Nag, M. (2010). The road to forgiveness: A metanalytic synthesis of its situational and dispositional correlates. *Psychological Bulletin*, 136, 894-914.
- Georgas, J. i Berry, J.W. (1995). An ecocultural taxonomy on crosscultural psychology. *Cross-cultural Research*, 29 (2), 121-157.
- Goldenberg, A., Halperin, E., Van Zomeren, M., i Gross, J.J. (2016). The process model of group-based emotion: Integrating intergroup emotion and emotion regulation perspectives. *Personality and Social Psychology Review*, 20 (2), 118-141.
- Hamber, B. (2007). Forgiveness and reconciliation: Paradise lost or pragmatism? *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 13, 115-125.

- Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., McLernon, F., Niens, U. i Noos, M. (2004). Intergroup forgiveness and guilt in Northern Ireland. U: N.R. Brascombe i B. Doosje (Ur.), *Collective guilt: International perspective* (str. 193-215). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoffman, M.A. i Kruzcek, T. (2011). A bioecological model of mass trauma: Individual, community and societal effects. *The Counseling Psychologist*, 20 (10), 1-41.
- Idemudia, E.S. i Mahri, S. (2011). Can gender, education, age and personality predict willingness to forgive? *Gender and Behaviour*, 9, 3765-3781.
- Ignatieff, M. (1997). *The warrior's honor. Ethnic war and the modern conscience*. New York: Henry Holt and Company.
- Jašarević, T. i Leutar, Z. (2010). Samopercepcija društvenog položaja invalida Domovinskog rata. *Društvena istraživanja*, 19,1/2, 93-116.
- Komar, Z. i Vukušić, H. (2004). Posttraumatski stresni poremećaj u populaciji hrvatskih branitelja: precijenjen ili ignoriran problem? U: LJ. Kaliterna Lipovčan i V. Šakić (Ur.), *Hrvatsko društvo danas: psihosocijalni procesi* (str. 103-116). Institut društvenih znanosti Ivo Pilar: Zagreb.
- Linden, M. (2003). Posttraumatic embitterment disorder. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 72, 195-202.
- Linden M., Baumann K., Lieberei B. i Rotter M. (2009). The Post-traumatic embitterment disorder self-rating scale (PTED Scale). *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 16, 139–147.
- Linden M. (2011) Posttraumatic embitterment disorder (PTED). U: M. Linden i A. Maercker (Ur.) *Embitterment: Societal, psychological, and clinical perspectives*. Springer: Wien.
- Linden, M. i Maercker, A. (2012). *Embitterment: Societal, psychological and clinical perspectives*. Wien/New York: Springer.
- Mackie, D. M., Smith, E. R. and Ray, D. G. (2008), Intergroup emotions and intergroup relations. *Social and Personality Psychology Compass*, 2, 1866-1880.
- Mackie, D. i Smith, E.R., (2017). Group-based emotion in group processes and intergroup relations. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(5), 658-668.
- MacPherson, M. (1984). *Long time passing: Vietnam and the haunted generation*. New York: Anchor Books.
- McLernon, F., Cairns, E., Lewis, C.A. i Hewstone, M. (2003). Memories of recent conflict and forgiveness in Northern Ireland, U: E. Cairns i M.D. Roe (Ur.), *The role of memory in ethnic conflict* (str. 125-143). Palgrave Macmillan.

- Milas, G., Rimac, I. i Karajić, N. (2007). Spremnost na oprost i pomirenje nakon Domovinskog rata u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja* 16 (6), 1151-1173.
- Miller, A.J., Worthington, E.L.Jr. i McDaniel, M.A. (2008). Gender and forgiveness: A meta-analytic review and research agenda. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27(8), 843-876.
- Mullet, E., Houdbine, A., Laumonier, S., & Girard, M. (1998). Forgiveness: Factor structure in a sample of young, middle-aged, and elderly adults. *European Psychologists*, 3(4), 289-297.
- Mullet, E. i Neto, F. (2009). Lay people's views on intergroup forgiveness. *Peace Review*, 21, 457-463.
- Noor, M., Schnabel, N., Halabi, S. i Doosje, B. (2015). Peace vision and its socio-emotional antecedents: The role of forgiveness, trust and inclusive victim perceptions. *Group Processes & Intergroup Relations*, 18, 644-654.
- Obilježena 3. godišnjica početka prosvjeda branitelja; pod šatorom u Savskoj 555 dana. (2017, 20. listopada). *Braniteljski portal*. Preuzeto s: <https://www.braniteljski-portal.com/obiljezena-3-godisnjica-pocetka-prosvjeda-branitelja-pod-satorom-u-savskoj-555-dana>
- Parker, C.L., Everly, G.S., Jr., Barnett, D.J. i Links, J.M. (2006). Expanding disaster mental health response: A conceptual training framework for public health professionals. *International Journal of Emergency Mental Health*, 8, 101-110.
- Petz, B. (2000). *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Naklada Slap: Jastrebarsko.
- Pirhacova, I. (1997). Perceived social injustice and negative affective states. *Studia Psychologica*, 39, 133-136.
- Preacher, K.J. i Hayes, A.F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.
- Reeve, J. (2005). *Razumijevanje motivacije i emocija*. Naklada Slap: Jastrebarsko.
- Rotter, M. (2009). *Reactive embitterment: Conceptualization, relevance and differentiation*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Fakultät V – Verkehrs- und Maschinensysteme der Technischen Universität Berlin.
- Scherer, K.R. (2003). Emocije. U: M. Hewstone i W. Stroebe (Ur.), *Socijalna psihologija: Europske perspektive*, (str. 123-155). Naklada Slap: Jastrebarsko.
- Solomon, Z. (1995). From denial to recognition: Attitudes toward Holocaust survivors from World War II to the present. *Journal of Traumatic Stress*, 8(2), 215-228.

- Spiro A., Settersten R.A. i Aldwin, C.M. (2016). Long-term outcomes of military service in aging and the life course: A positive re-envisioning. *The Gerontologist*, 56, 1–13.
- Šućur, Z., Babić, Z. i Ogresta, J. (2017). *Demografska i socioekonomska obilježja hrvatskih branitelja*. Ministarstvo hrvatskih branitelja i Državni zavod za statistiku, Zagreb.
- Šućurović, S., Mikloušić, I. i Knežević, M. (2017). *Psihosocijalna prilagodba hrvatskih branitelja: Individualna i društvena perspektiva*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar: Zagreb.
- Tam, T., Hewstone, M., Cairns, E., Tausch, N., Maio, G. i Kenworthy, J. (2007). The impact of intergroup emotions on forgiveness in Northern Ireland. *Group Processes and Intergroup Relations*, 10, 119-135.
- Tedeschi, R. G. i Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry* 15(1), 1-18.
- Tomić, I. (2014). *Individualni i kolektivni oprost nakon međugrupnog sukoba: uloga doživljaja kolektivnog stradanja i međugrupnih emocija*. (Neobjavljeni diplomski rad). Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Turner, J.C., Hogg, M.A., Oakes, P.J., Reicher, S.D. i Wetherell, M. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorizing theory*. Blackwell: Oxford.
- Van Tongeren, D., Burnette, J.L., O’Boyle, E., Worthington, E.L.Jr. i Forsyth, D.R. (2013). A meta-analysis of intergroup forgiveness. *The Journal of Positive Psychology*, 9(1), 81-95.
- Vukušić, H., Wilson, J. P., Gregurek, R., Komar, Z., Pavić, L., Gogić, B. (2003). Secondary victimization of Croatian war veterans with post-traumatic stress disorder: The Croatian experience. *Psychiatria Danubina*, 15, 13-23.
- Znoj, H. (2011). Embitterment – a larger perspective on a forgotten emotion. U: M. Linden i A.Maercker (Ur.), *Embitterment – societal, psychological and clinical perspectives* (str. 5-16). New York: Springer.
- Znoj, H., Abegglen, S., Buchkremer, U., & Linden, M. (2016). The embittered mind: Dimensions of embitterment and validation of the concept. *Journal of Individual Differences*, 37(4), 213-222.

1. Država se ne brine dovoljno za sudbine nestalih u ratu.
  2. Pisanjem i predavanjem povijesti ne bave se osobe kojima je cilj prikazati istinu o Domovinskom ratu.
  3. Oni protiv kojih smo ratovali 1991. i danas imaju previše moći u društvu.
  4. Branitelji se nisu borili za ovakvu državu.
  5. Država je zaboravila na branitelje.
  6. Većina medija pretjerano ističe negativne informacije o hrvatskoj strani u ratnim sukobima.
  7. U javnosti djeluju ljudi koji ne žele samostalnu Hrvatsku za koju su se branitelji borili.
  8. Vlasti i institucije više se brinu za probleme bivših agresora, nego za branitelje.
  9. Branitelji ne mogu nastaviti aktivan mirnodopski život sve dok se pitanja o položaju branitelja ne riješe.
  10. Dani spomena na poginule u ratu zanemaruju se u društvu.
  11. Hrvatske vojne pobjede ne slave se dovoljno.
  12. Domovinskom ratu ne pridaje se dovoljna važnost u školskoj nastavi.
  13. Na domoljublje se često gleda negativno.
  14. Oni koji su branili državu trebaju imati veća prava od onih koji to nisu činili.
  15. Udovice i djeca branitelja imaju premala prava.
  16. U javnosti je prisutan negativan stav prema braniteljima.
  17. Utjecaj branitelja u društvu bi trebao biti veći.
  18. Mirovine branitelja su premale u odnosu na njihove zasluge u ratu.
  19. Većina srpskih zločinaca nije kazneno odgovarala.
  20. Društvo ne postupa pravedno prema braniteljima.
  21. Imam osjećaj da su branitelji ginuli uzalud.
-

Prilog B

Upitnik individualne sklonosti oprost

-
1. Sama pomisao na oprost Srbima u meni izaziva nelagodu.
  2. Da bih mogao oprostiti, potrebno je da se Srbi ispričaju.
  3. Nemam nikakav razlog zbog kojeg bi oprostio Srbima.
  4. Ne mogu oprostiti Srbima dok god svi zločini ne budu kažnjeni.
  5. Mislim da je za budućnost važno da Hrvati oproste Srbima.
  6. Spreman sam oprostiti Srbima povrede koje su nam nanijeli tijekom rata.
  7. Mislim da ne treba oprostiti onima koji su sudjelovali u ratu.
  8. Ne vjerujem Srbima dovoljno da bi im oprostio.
  9. Kada bih im ponudio oprost, pripadnici srpskog naroda taj bi oprost iskoristili i izigrali.
  10. Smatram da smo mi žrtve u ratu i zato imamo pravo ne oprostiti.
  11. Davanjem oprosta Srbima rat bi potisnuo u zaborav.
  12. Još uvijek nije pravo vrijeme da oprostim Srbima.
-